

אמא

Pinkus ANISFELD 1799 - Mar 28, 1876 #104
 m:Gittel (Gella) PRAGER 1803
 |o Rachel Frumet ANISFELD 1820 #268
 | M:Samuel Abele BERTRAM 1815
 | married Aug 25, 1836 #55
FAMILY LISTING| H
 |x Samuel ANISFELD 1824 #99
 |x Izak Moszes ANISFELD 1826 #361
 | m:Rifka LEWI 1824 #367
 | bann 1847 #30
H 1832 #375Hena Bina RAPAPORT| m:H
 | married May 23, 1850 #16
 | !x Abraham Jakob ANISFELD Mar 31, 1853 #163 -
 Aug 17, 1879 Vienna
 | !o Sara ANISFELD Jan 31, 1855 #54
 | !o Gitel ANISFELD ?1873 #210 - 1942
 Auschwitz
 | ! M:Fischel SYBIRSKI
 | ! married 1893 #100
 | ! |o Sara Feigel SYBIRSKI Sep 5, 1888 #579
 | ! M:Szymon Jechyel EBERSTARK
 | ! married 1909 #144
 | ! !o Blima EBERSTARK Feb 4, 1913
 | ! ! M:? KATZ
 | ! |x Mendel SYBIRSKI Nov 17, 1893
 | ! m:Symche BUCHSTHAL Sep 28, 1894
 Wieliczka
 | ! married Feb 1, 1923 Krakow
 | ! |x Abel SYBIRSKI Dec 29, 1922
 | ! !x Ber SYBIRSKI Oct 12, 1928
 | ! !o Bela SYBIRSKI Dec 25, 1930
 | ! |x Hirsch SYBIRSKI
 | ! m:Rywka GROSS
 | ! bann 1917 #518
 | ! |x Abraham Jakob SYBIRSKI
 | ! m:Sara MANNE
 | ! married 1913 #40
 |x Zelig ANISFELD - 1827 #141
 |x Boruch ANISFELD 1829 #321 - 1836 #381
 |x Dawid ANISFELD Sep 24, 1833 #376 - 1836
 #294
 |o Cype Feigel ANISFELD Jul 7, 1838 #302
 |x Rafael Jonas ANISFELD May 21, 1841 #236
 | m:Bluma HOLLANDER (Samuel+Rachel)
 | married Jan 27, 1890 #13
 | !x Szachne ANISFELD Feb 14, 1870 Krakow -
 1935 Tarnow
 | ! m:Leie SCHIFF 1860 Tarnow
 | ! |o Gitel ANISFELD Nov 21, 1899 Tarnow
 | ! |x Rafal Chaim ANISFELD Aug 31, 1904 Tarnow -
 1971 Haifa
 | ! |x Lazar Lipe ANISFELD Aug 10, 1906 Tarnow -
 Mar 25, 1942 Auschwitz
 | !x Leiser ANISFELD 1872 - 1920
 | ! m:Sara Ryfka ANISFELD 1870 Mielec - 1932
 (Abraham+Dwora)
 | ! bann 1902 #88, married Jul 31, 1902
 | ! |o Gitla ANISFELD Feb 17, 1891 Mielec
 | ! |o Perl Taube ANISFELD 1894 Mielec
 | ! |o **Maria Leia ANISFELD Apr 3, 1896 Krakow**
 | ! |x Samuel Pinkus ANISFELD Feb 19, 1898 Krakow
 | ! m:Sara/Sabina SCHONBACH Oct 31, 1899 Sanok
 | married Jan 24, 1926 Vienna
 | ! |o Chaja Debora ANISFELD 1900 #655
 | ! |o Hinda ANISFELD Aug 12, 1903 #551 - after
 1944

בניגוד אולי לצפוי, פרק זה יעסוק מעט מאוד ברגשותיי כלפי אמא – רגשות שהיו ואוסיף גם בלית ברירה, חלק בלתי נפרד מחיי. כך כאשר הייתי צמוד אליה או מרוחק ממנה; בין אם הבנתי את לבה או התכחשתי אליה. לכן כל אלה יופיעו כמובנים מאליהם בפרקים העוסקים בסיפור חיי בין אם אציין אותם או לא. במילים אחרות קטע זה עוסק במידה לא מבוטלת בהיבטים שלא הייתי מודע להם או שנודע לי עליהם ממקורות שונים מקצתם כעבור עשרות שנים. למעשה עד לפני חודשים ספורים, בטרם התחלתי בכתיבת הזיכרונות, הרגשתי שאמא וסיפור חייה הם כספר פתוח בפני – אולי מפני שהייתה מדברת שעות על שעות בהתלהבות ודעה נחרצת ביחס לכל נושא: על יום הדין של המהפכה העולמית, כאשר כל הבורגנים והפקידים, ייתלו על עמודי חשמל; על אמונתה המוחלטת בצמחונות רצוי טבעונות, כי כל המחלות מקורן בהרעלה מאכילת בשר, דגים ושימורים. על מכריו של אבא מחוג התרבות התבטאה, בדרך כלל, במרירות כאילו עשו לה עוולות לא מוגדרות וחרשו מזימות מאחורי הגב של אבא ושלח. כך גם, כלומר במרירות, על אבא עצמו על אף שלא פקפקתי לרגע שאהבה אותו ללא מצרים, כפי שאהבה אותי, שהייתי בנה היחיד. הדיבורים של אמא, לכאורה שיחות שבהן השתתפו אבא ואני, התנהלו, בו זמנית, בשלוש שפות: אני ואמא דברנו צרפתית, אני ואבא עברית ואבא עם אמא ביידיש, בעוד שהיא ענתה לו בגרמנית עם מילים ביידיש שלמדה, לטענתה, ממנו. מחוץ לבית שמעתי את אבא מדבר, לפעמים, גם ברוסית על מנת להדגיש עניין זה או אחר. אמא דיברה עם חברים ואורחים שבאו אלינו הביתה בעברית או גרמנית ועם קרובי משפחה ומכרים מסוימים בפולנית. בקיצור מעין מגדל בבל אלא שבניגוד אליו הכל זרם במרץ בלתי נלאה.

אמא הייתה אישה קטנה שגובהה לא יותר ממטר ושישים, לא רזה ולא שמנה, עם עיניים ירוקות בוהקות, שנוכחותה חשמלה את החלל שמסביבה, עד שנראתה גדולה בהרבה ממידתה – תופעה שהפתיעה, מדי פעם, אותי, את אבא וכנראה גם אחרים שהכירו אותה. עם זאת עלי להודות שכל זיכרונותיי מאמא לוקים, קרוב לודאי, ברגשות של געגועים ותוגה ההולכים וגואים משנה לשנה. בנוסף אני יכול לומר, במידה של ביטחון, שלא צבעה את שיערה, לא הלכה על עקבים וכמעט שלא השתמשה באיפור. אבל מעבר לכך ולמרות שטף הדיבור על כל נושא אפשרי, הותירה את סיפור חייה, לפני שפגשה את אבא, בערפל. את המעט הידוע לי הייתי צריך להקיש ממשפטים בודדים שהשמיעה פה ושם. כך הלשיל שנולדה בקרקוב; ששמה המלא מרים לאה ובצעירותה קראו לה לאייקה ואילו אבא החליט לקרוא לה מרים. הוריה היו, בני דודים, כמו נשואים רבים אחרים במשפחה, אבל ספק אם ידעה את מידת הקירבה ביניהם. לדעתה נוהג זה של נשואי קרובים נעשה לצורך שמירה על רכוש המשפחה שהייתה אמידה מאוד. להוריה, כך אמרה לי, היו שש בנות ובן אחד בשם שמוליק. בגין הביטוי "שש בנות ובן אחד" הנחתי כל חיי שהיה הצעיר ביותר. על האח, לא ידעה דבר, מכיוון שלמד מצעירותו בישיבה ולכן היה מנותק מהמתרחש בבית ובמיוחד ממצואות החיים של האחיות – מציאות שבה לכאורה הכל נעשה על ידי משרתות דוברות פולנית. בתנאים אלה לאמא ואולי גם לאחיותיה, כמעט שלא היה מגע עם ההורים שממילא דיברו ביניהם ביידיש – שפה שאמא לא ידעה והיא עתידה, כאמור, ללמוד רק כאשר הגיעה לארץ ולאחר שהכירה את אבא.

בהיותי נער בתיכון שמעתי לראשונה מסבי, מצד אבא על היותי בן למשפחת חסידים ונצר של הרב לוי יצחק מברדיצ'ב. לעת זו אמא "נזכרה" לספר לי שנולדה למשפחה של "מתנגדים" לחסידות וצאצאים של רב שכניו ה-רמ"א ובנוסף שהשם המקורי של משפחתה היה איש-הורביץ – מעין תואר אצולה אותו אמור היה לשאת רק הבן הבכור, כלומר אניספלד איש הורביץ, אלא שבמהלך השנים מסורת זו נעלמה מסיבה זו או אחרת. מבת דודה רחוקה של

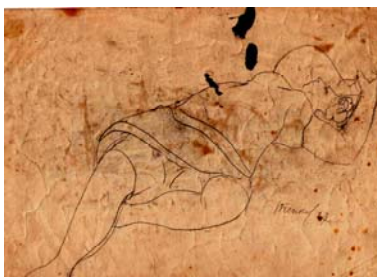
מרים, רישום, 22X29 ס"מ, 8-1927.

מרים, רישום, 22X29 ס"מ, 8-1927.

מרים, רישום, 1927.

מרים, רישום, 21X29 ס"מ, 1927.

אמא שמעתי גם שהמשפחה הגיעה לקראקוב מפראג. ואכן כאשר ביקרתי שם, כלומר בפראג, בתחילת שנות ה-1980, מצאתי בלב הגטו הישן, ליד בית הכנסת המפורסם, "אלט-נוי", כמה מצבות עם השם איש-הורביץ. בהמשך גיליתי שהכינוי איש הורביץ אינו מתייחס למשפחה מסוימת ובודאי שלא תואר אצולה אלא תוספת לזיהוי בעלי שמות נפוצים כגון לוי או הלוי שבחרו לגור, בגלל הצפיפות בגטו, בעיירה הורביצי הסמוכה לפראג. אותה התוספת לשם דבקה גם בצאצאיהם, ביניהם כמה רבנים מפורסמים שפעלו בגאליציה בשלהי המאה ה-16. מבין אלה, לדעתי, הכוונה לפנחס בן ישראל הלוי איש הורביץ (1535-1618) ממנהיגי קהילת קראקוב ועמד בראש "ועד ארבע ארצות" משנת 1585 – ועד שהיה בזמנו הרשות האוטונומית של יהודי פולין. אשר לשם רמ"א המדובר ברב משה בן ישראל איסרליש (1530-1572) שפעל גם הוא בקראקוב וזכור כמחבר ספר "המפה" שבו פרש והתאים, לצרכי קהילת אשכנז, את "השולחן ערוך" של הרב יוסף בן אפרים קארו (1488-1575).

אפשר שהיו קשרי נישואין בין המשפחות של הרב איסרליש, הלוי איש הורביץ ואניספלד אלא שאני מצאתי רק אישה אחת בשם דבורה הינדה הורוביץ, אשתו השנייה של אברהם רפאל אניספלד (1780-1846), שהוא אולי דוד או בן דוד רבא, של אמא ואחד משני האניספלדים הראשונים ששמש מופיע ברשומות הארכיון של עיריית קראקוב. בנוסף באותן רשומות מופיעים מקרה אחד או שניים של נשואים עם נשים ממשפחת לוי או הלוי שהיו, אולי, צאצאים של אותו פנחס בן ישראל הלוי איש הורביץ, או של אחד הרבנים המפורסמים האחרים הנושאים את אותו שם, ביניהם גם "הייחוס" של אבא ושלי למשפחת לוי יצחק איש ברדיצ'ב. על אף שאפשרות זו אינה סבירה, משפחתה של אמא השתייכה, כאמור, לתנועת "המתנגדים" לחסידות.

מעבר לאותו "ייחוס", שהיה או לא היה, אפשר שהמשפחה של אמא אכן הייתה אמידה למדי, במיוחד אביה, שסחר בעורות אלא שבשלב כלשהו האיש פשט את הרגל. בזמנו ההנחה שלי הייתה שהדבר קרה במהלך או בתום מלחמת העולם הראשונה, אולי כתוצאה מהתפרקות הממלכה האוסטרית וסגירת הגבול בין הונגריה, שהייתה מקור העורות, לקראקוב שחזרה ונהייתה חלק מפולין. הנחה זו התבססה על אחד הסיפורים הבודדים של אמא על תקופת צעירותה. לדבריה התבקשה על ידי אביה להתלוות אליו במסעו ברכבת להונגריה, במטרה להבריח משם סחורות במעבר הגבול ובתקווה שלא יחפשו בכליה של נערה צעירה, בתחילת שנות העשרים לחייה, כפי שאכן היה. אבל המסע כולו עבר עליה בחרדה ולכן סירבה לעשות זאת פעם נוספת. כיום במבט לאחור ספק רב אם היה מדובר בעורות, כפי שסברתי לתומי, כי אלה נסחרים בחבילות גדולות שלא ניתן להסתיר אותן כמטען פרטי של נערה צעירה יפה ככל שתהיה. במילים אחרות המדובר היה כנראה במזוודה עם סחורה שונה מאוד, כגון פרוות, יהלומים, כלי כסף או זהב, שאמא לא ידעה עליה או שבחרה שלא לספר לי. מכל מקום לאחר אותו אירוע, בשנת 1920, אביה, כלומר סבי, נפטר ממחלת הסוכר, בהיותו כבן 48, כלומר בגיל צעיר יחסית ובצעקות מחרידות שאינו רוצה למות, כי טרם הגיע זמנו.

לאחר מותו של האב אמא ניסתה, לדבריה, לעבוד לקיומה כתופרת. בשל כך פרץ ריב בינה לבין משפחתה במיוחד האחות הבכירה, שסברה שאין הדבר מתאים למעמד המשפחה. יותר מכל הייתה התנגדות לרצונה של אמא להציב, לאותה מטרה, שלט בשער הבית. מריבה נוספת פרצה, עם אותה אחות שעמדה על כך שעליהן להתחתן כל אחת בתורה, כמקובל, קודם הבוגרת וכן הלאה. הנושא עלה, קרוב לודאי, כאשר אחד מבני הדודים ביקש את ידה – בקשה שאמא דחתה מחשש לנשואי קרובים שהיו, לדעתה, נפוצים מדי במשפחה. אמא גם חשדה שאחת מאחיותיה לקתה, מאותה סיבה, כלומר נשואי קרובים, במחלה שגרמה לה לאבד, מדי פעם, את הכרתה לכמה ימים שבהם הייתה שוכבת אין אונים כתינוקת. המדובר באחות, בשם הלה (חיה) שפגשתי פעם או פעמיים, בהיותי כבן 7, כאשר גרה בדירה, קטנה, בת חדר אחד, במעלה רחוב דזינגוף,

כאשר שמעתי מאמא על עניין הכובעים נדמה היה לי שהתכוונה למאמץ הגופני הנדרש בעת הגיהוץ שגרים אצלה לכאבי גב. בדיעבד התברר לי שהתכוונה לתופעה שונה מאוד: אדי הקיטור המשמשים לגיהוץ ועיצוב כובעי הלבד משחררים גזים רעילים הגורמים להתנהגות מוזרה הידועה באנגלית בשם "הכובען המשוגע" (Mad Hatter). המונח זכור כיום בעיקר מספרו של לואיס קרול "אליסה בארץ הפלאות". אלא שבניגוד לדמות המשעשעת של קרול המחלה מתבטאת בהתפרצויות של כעס ומרירות. במילים אחרות המילה האנגלית Mad לא במשמעות של משוגע אלא של כעס. לעניין זה אוסיף עוד פרט קטן של משמעויות: המקומות שבהם נמכרים באירופה חפצים ישנים ונקראים בדרך כלל "שוק הפרעושים". איני יודע למה השתנה השם בעברית לפשפשים. בזמנו, במחצית שנות ה-1960, במסגרת השיפוץ של יפו, ניסינו אני וחברי לחזור למקור, כלומר "שוק הפרעושים", אבל ללא הצלחה. במחשבה שניה הטעות לכאורה בתרגום השם נובעת לא מאי הבנה אלא מהזיקה הלשונית בין החרק והשוק שבו מפשפשים בחיפוש אחר מזיאות במיוחד שלשניהם לפשפש ולפרעוש, אותה תכונה מטרידה ועוקצנית.

Lewis Carroll (Charles Dodgson) 1832-98
הכובען המטורף

סמוך ליד המלך ג'ורג'. באחד הימים כאשר אמא ואני הלכנו לבקר את האישה ראיתי התקהלות בפתח הדירה. אמא נכנסה פנימה ואני ישבתי והמתנתי על המדרגות המובילות לדירה. זכור לי שדלת הדירה הייתה פתוחה למחצה, כך שיכולתי לראות דרך הפתח אישה שוכבת במיטה. אבל יתכן שאין זה אלא פרי דמיונו של ילד. לאחר מכן שוב לא ראיתי אותה. לימים נאמר לי שאחות זו רצתה לחיות בארץ אבל לאחר מספר התקפות של אבדן הכרה אמא החליטה לשלוח אותה חזרה לקראקוב היות ולדעתה, החום בחודשי הקיץ בארץ הוא שגרם להתדרדרות בריאותה. לימים נודע לי שאותה אחות הייתה מעורבת, בנעוריה, בתאונה עם הרכבת הקלה בקראקוב – תאונה אשר לדעת הרופאים גרמה לאותן התקפות. כתוצאה מכך זכתה לקצבת קיום מחברת הרכבות שניתנה לה עד פרוץ מלחמת העולם. אמנם נאמר שסימנים מסוימים של המחלה נראו לפני התאונה אלא שהמצב החמיר משמעותית רק לאחר מכן.

מרים, דיו על נייר, 39X29 ס"מ.

מרים, דיו על נייר, 39X29 ס"מ.

בהיותי בגיל העשרה, אמא נהגה להזכיר לטובה רק שתיים מאחיותיה: האחת שהגיעה לפאריז על מנת לטפל בי, למרות שהייתה חולת שחפת – מחלה מדבקת שלא היה לה מרפא עד לפיתוח הפניצילין בתחילת שנות ה-1940. במילים אחרות אמא סיכנה גם את עצמה וגם אותי. השאלה היא האם לא ידעה עד כמה היה הדבר מסוכן? או אולי היה זה עוד אחד מגילויי הזלזול במוסכמות שאפיין את תפיסת עולמה ובמקרה זה אפילו רפואיות. כך גם שאיפת אדי לבד כאשר עיצבה כובעים בפאריז. סיפור זה על עיצוב כובעים שמעתי בהיותי כבן 16, כלומר בשנת 1946. לעת זו סבלה ממשבר נפשי וגופני. אמא יחסה את התופעה לגורמים שונים אבל במיוחד לתקופה בפאריז כאשר עבדה ביחד עם אחת ממכרותיה בייצור כובעים שאותם מכרו במקום הקרוי "שוק ארבע העונות" (Marché aux quatre saisons) – מקום שלא הצלחתי לאתר אותו עד כתיבת זיכרונות. מסתבר שהמדובר באחת השלוחות של "שוק הפשפשים" (Marché aux puces). אבל בשונה ממנו נמכרים כאן בגדים חדשים וזולים במיוחד, המיוצרים, בדרך כלל, על ידי מהגרים ללא רישיון עבודה. במילים אחרות, אותם מעמד שבו היו אבא ואמא באותם ימים, כאשר נשאה בנטל העיקרי לפרנסת הבית ובעוד אבא מנסה למצוא עבודות מזדמנות; בין אלה כצבעי של תפאורות קולנוע שלדבריו עתיד לסייע לו בביצוע ציורי קיר ותפאורות תיאטרון.

על האחות חולת השחפת אמא סיפרה לי על מנת ליידע אותי ששתייהן, היא ואחותה, דיברו ביניהן ואתי בפולנית, כמו גם שאהבתי במיוחד שיר ילדים על "שני חתולים". אותה אחות עזבה, כנראה בגלל בריאותה, בטרם מלאו לי ארבע. בלית ברירה, אמא, שעבדה שעות ארוכות ולא יכלה לטפל בי, נאלצה לשלוח אותי לפנימייה במימון קרן רוטשילד. שם נעמדתי בראש המדרגות ובכיתי ימים שלמים בעוד אני ממלמל את המילים "מאמא לקו... מאמא לקו". איש לא הבין את המילים, שפירושן בפולנית אמור היה להיות "אמא רחוקה...". (Mama dalego...) כי כולם דיברו רק צרפתית. איני יודע כיצד הסתיימה הפרשה, היות ואירוע זה כמו האחות והשפה הפולנית נשכחו ממני לחלוטין. אמא לעומת זאת נשאה כל חייה רגשות אשמה, כי כאשר הובהלה למקום, על מנת להרגיע אותי, גילתה לפתע שאני פוזל; מצב שייחסה להלם שנגרם לי. לימים נודע לי מרופא עיניים שייסרה את עצמה לשווא, כי אין קשר בין הדברים. יתר על כן הפזילה נעלמת בדרך כלל מעצמה על אף שבזמנו ניסו לרז את התהליך על ידי משקפיים וכיום באמצעות ניתוח שגרתי למדי.

הינדה, אחותה של אמא, שמן על בד, 33X39 ס"מ, 1930.

מרים יחד עם קבוצת "האהלי".

את האחות השניה, אישה בשם האנייה, הזכירה לטובה בזכות היותה פעילת שמאל, וכתוצאה מכך, לדברי אמא, למעצרה על ידי המשטרה בקראקוב. לימים התברר שאחות זו היא ששכנעה את משפחתה הקרובה להימלט, עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, לאזורים שנתפסו על ידי הסובייטים במזרח פולין. משם אמנם הוגלו לאסיה, מחשש שרבים מהם היו עויני הסטליניזם, מקום בו חיו בתנאים קשים, עד שובם לפולין לאחר המלחמה. עם זאת אין ספק כי בזכות אותה גלות באסיה ניצלו ממוות בידי הנאצים, כפי שקרה לרוב אלה שנותרו מאחור, כולל יהודי רוסיה. את האחות הזו פגשתי פעמיים-שלוש כאשר הגיעה לארץ, בתחילת שנות ה-1950, ביחד עם בעלה ובת אחותו, ילדה קטנה שאימצו כבת לאחר שהתייתמה מהוריה. זמן קצר לאחר מכן פרץ סכסוך בין אמא לאחות, לדעתי, בגין דברים שאמר או עשה או לא עשה בעלה, על אף שאיני בטוח בכך מכיוון שכל השיחות ביניהם התנהלו בפולנית. כאשר חזרתי לארץ בשנת 1960 שובתי ופגשתי את אותה אחות. לעת זו גם אמא וגם בעלה של האחות נפטרו, והבת המאומצת הייתה נשואה וגרה באילת.

מרים ויצחק, צפת, 1950-52.

בדומה לאמא גם האחות דיברה על הכל אבל לא על עצמה ובדרך כלל גם לא על המשפחה. לצערי הקשר בינינו לא ארך זמן רב היות וגם היא נפטרה מהתקף לב כעבור שנים מועטות. עם זאת הספקתי לשמוע ממנה מספר פרטים מפתיעים. ראשית לדברי אותה אחות כלל לא הייתה פעילת שמאל על אף שנעצרה על ידי המשטרה כאשר עמדה ברחוב בעת הפגנה כלשהי ושחררה מיד לאחר מכן. פרט נוסף שלא ידעתי עליו דבר הוא שהאחות שנפגעה בתאונה, הגיעה לארץ במהלך שנות ה-1950 מאחר ונותרה לבד בפולין ומאז בואה היא מאושפזת במוסד מקום בו מצאה לעצמה בן זוג. בנוסף התברר שהאח, שמוליק, היגר לארה"ב וחי בניו ג'רזי עם אשתו ושני ילדיו, כלומר סמוך לנו יורק מקום בו גרתי אני במשך שבע שנים. בנוסף, לטענתה הריב איתה כמו הנתק עם כל המשפחה נבעו מכך שאמא הפחיתה עשר שנים תמימות מגילה. מסיבה זו הרחיקה כל קרוב או מודע שהיה עשוי לגלות, אפילו שלא במתכוון, את האמת. לכן חששה שאפגוש את האח, למרות שידעה את כתובתו, כי היא עצמה סיפרה לה על כך.

הסיפור על עשר השנים שאמא הפחיתה מגילה נשמע לי בזמנו מופרך לחלוטין. סוג של נקמנות וניסיון מפותל להצדיק או לכסות את הגורם הראשוני והאמיתי לנתק, כפי שאני הבנתי אותו: תלותה של אותה אחות בבעלה – תלות שנגדה את האמונה של אמא בזכותה של כל אישה לעצמאות, כלומר להתקיים בכוחות עצמה; לבחור בן זוג, לשאת עמו בשיתוף שוויוני את נטל הפרנסה וללדת כרצונה הן במסגרת הנשואים והן מחוצה לה. אותה תפיסה שהייתה לה גם ביחס לזכותו של הגבר לעצמאות ללא תלות באמו, אשתו או כל אישה – תפיסה שחזרה עליה בפני אין ספור פעמים בנערותי. איני יודע מהיכן אמא שאבה את השקפת עולמה, עשרות שנים לפני הופעתה של התנועה העולמית לשחרור האישה, על אף שהיו נשים לא

מעטות בארץ ובעולם, מהן רבות שהצטרפו לחוגי התרבות או פעילות בתנועות השמאל; למעשה בלית ברירה, כי היו בלתי רצויות בכל חברה אחרת: דתית, מסורתית או שמרנית.

עדות מסייעת לאופייה של אמא שמעתי מפי חברה ותיקה מהשנים שהיו יחד בפאריז. לדבריה אמא הייתה ללא ספק בת טובים שדחתה את דרך החיים המסורתית ולא בחלה בכל עבודה ומאמץ גם אם הדבר היה אולי מעבר לכוחותיה. יתר על כן, אם אמא חששה שקרוביה יגלו את גילה האמיתי לא הייתה יוצרת קשר עם שני בני דודים, רפאל אניספלד והלה אניספלד, שהגיעו לכאן כמוה במחצית שנות ה-1920 וגם לא עם האחיות חולת השחפת שטיפלה בי בפאריז או האחיות שנפגעה בתאונה, שהגיעה לכאן בשנות ה-1930. זאת ובנוסף לכל הקרובים ששרדו את מלחמת העולם ובאו אלינו הביתה ברגע שעלו לארץ והאחרים שסייעו לאבא במכירת תמונות בשנות ה-1950, כאשר התארח אצלם ביוהנסבורג, באנטוורפן ובלונדון. כל האמור חיזק אצלי את ההרגשה שהנתק נבע כפי שאמרה מההבדל בהשקפת עולם בינה לבין משפחתה הקרובה במיוחד אחותה הבכירה ואולי גם אחריה, כגון אמא ואחיה.

מרים, רישום, 25.5X35.5 ס"מ, 1944.

מרים, רישום.

מרים, רישום, 29.5X20 ס"מ.

ידיעה מסוימת על הגיל של אמא הייתה לי מילדות. בהיותי כבן 7 הייתי סקרן, כמו כל ילד, ביחס לאמו ובתשובה לשאלתי אמרה לי שהיא בת 35. כילד הייתי גאה מאוד בידעה זו ומדי פעם אמרתי אותו לאנשים שפגשנו. אבל, כעבור זמן הבחנתי, על פי החיוכים, שמשוהו בהצהרה זו אינו כשורה וחדלתי מכך. אבל, המספר נשאר חרוט בזיכרוני כמעין בסיס להערכת גילה של אמא. שנים רבות לאחר מכן מצאתי אישור לאותו גיל של אמא כאשר עיינתי בתעודת הלידה שלי, שבה נאמר, כפי שכבר ציינתי, שנולדה בקראקוב בשנת 1902. עם זאת הסיפור שאמא הייתה עשויה להפחית עשר שנים מגילה הטריד אותי במידה מספקת על מנת לנסות לברר עם אבא את הידוע לו. לדבריו הניח שאמא הפחיתה שנה או שנתיים מגילה כפי שעושות נשים רבות, ולכן הייתה למעשה בת גילו ולא צעירה ממנו. הנושא חזר ועלה עוד פעמיים: פעם אחת כאשר ניסיתי לשבץ את שמה בסיפורה של האמנות בארץ – סיפורה של הצירת ה"אלמונית" לכאורה, שעבודותיה נשלחו לבינאלה בוונציה בשנת 1948 תחת השם מרים אניס. ופעם שניה כאשר בהעדר תאריך לידה מהימן נמנעתי מלהוסיף את שמה, ליד זה של אבא על לוח הזיכרון, שנקבע, בתל-אביב, לפני מספר חודשים, כלומר בשנת 2006, על בית מספר 10 ברחוב גוטליב; המקום שבו גרנו משנת 1944 והיה בבעלות הורי עד שנמכר על ידי אמא סמוך לפני מותה בשנת 1958.

בסופו של דבר התברר שאמא כמו נשים רבות הסתירה את האמת. אבל הגיל הנכון לא היה כפי שזכרתי או כפי שמופיע בתעודת הלידה שלי. אמא גם לא הפחיתה שנה או שנתיים "כמו כולם" כדברי אבא, אבל גם לא עשר שנים כטענת אחותה אלא שש שנים – הפחיתה שהיא, הרבה מעבר למקובל ומשנה, במידה לא מעטה את אשר ידעתי

אמה בכורסה, שמן על עץ, 21.2X15.3 ס"מ.

בדיעבד עלי להודות באפשרות שאמא נולדה אי שם בתווך בין התאריך המופיע בספרי הרשומות של קראקוב והתאריך שטענה האנייה אחותה – כנראה על פי המסורת שרווחה בחוג המשפחה, במילים אחרות בין 1892 לשנת 1896. לאפשרות זו כמה חיזוקים: ראשית שהרישום לא היה מדויק, כי נערך לאחר מספר שנים כמו תאריך נשואי הוריה, כלומר סבי וסבתי, שנעשה רק בשנת 1902 לפחות שלוש עשרה שנים לאחר מעשה. שנית הרתיעה של יהודים דתיים מלדייק בתאריכי רישום מחשש עין הרע, כמו גם הנוהג להפחית מגיל הבנים, במקרה זה האח שמואל פנחס, בתקווה שהדבר ימנע אולי את גיוסו לצבא. על כל פנים תוספת של עוד מספר שנים לגילה של אמא עשויה להסביר טוב יותר חלק ניכר מהמחלוקת והעייפות שעליהם התלוננה מתחילת שנות ה-1940, כאשר הייתה קרובה יותר לגיל חמישים מאשר ארבעים כפי שטענה.

הבית בצפת, מבט אל החצר, 1950-53.

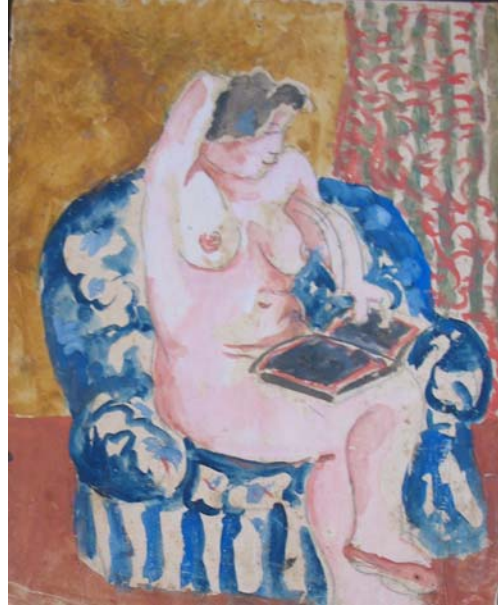
או חשבתי שאני יודע עליה. לצערי קשה להצדיק את המעשה על אף שאנסה להסביר אותו, לפחות לעצמי, מה יכול היה לגרום לחריגה כה קיצונית מהיושרה אשר יצגה בעיני ולדעתי גם בעיני אבא וכל מכריה? מאכזב גם מקורו של המידע: לא השערות, ספקות וניחושים שלי, של אבא ושל אחותה אלא רשימה מהימנה למדי של לידות, נשואים ופטירות של משפחת אניספלד המופיעה בארכיוני העיר קראקוב - רשימות שהוכנו בשנת 2005 ופורסמו לאחר מכן באינטרנט. אותה רשימה שכבר הזכרתי בקשר לראשוני המשפחה, משלהי המאה ה-18, הכלולים בה.

לענייננו כאן יספיק אם אתחיל בסבי לייזר שאני נקרא על שמו, שהיה דור שלישי לאותם ראשונים. האיש נולד בשנת 1872 והיה הבן השלישי מעשרה ילדים שנולדו להוריו רפאל יונה אניספלד ואשתו בלומה הולנדר. מכיוון ששנתיים לפניו נולד בנם השני שלום-שכינה בקראקוב סביר להניח שגם סבי נולד שם. אותו אח, עתיד להינשא בעיר המחוז טארנוב המצויה במרחק של כ-80 קילומטר ממזרח לקראקוב ונשאר בה כל חייו. שם גם נולדו להם בת ושני בנים, ביניהם רפאל (פולק) שעלה כמו אמא לארץ במחצית שנות ה-1920, והיה כפי שכבר ציינתי מיודד עם הורי. על כל שאר אחיו ואחיותיו של סבי איני יודע דבר למעט תאריכי לידה ולעיתים גם פטירה. מכל מקום סבי, לייזר, נישא בהיותו כבן 18 לסבתי, שרה רבקה לבית אניספלד, כלומר קרובת משפחה, אבל, כנראה רחוקה למדי, שנולדה כשנתיים לפניו בעיירה קטנה יחסית בשם מילק כ-100 קילומטר צפונית מזרחית לקראקוב. כאן גם נולדו להם שתי בנות: הבכירה, גיטלה, שהייתה מבוגרת מאמא בחמש שנים והשניה, פרל טובה, בשנתיים. בניגוד לאחיו שלום-שכינה שנשאר ב-טארנוב והצטרף לעסק של משפחת אשתו, סבי לייזר חזר לקראקוב כעבור חמש שנים, בהיותו כבן 23 וכאן נולדה אמא, על פי הרשום, ביום ה-8 לאפריל 1896, כלומר שש שנים קודם לתאריך המופיע בתעודת הלידה שלי. כעבור שנתיים נולד שמואל פנחס (שמוליק) שהיה אכן הבן היחיד אבל לא הצעיר ביותר, כפי שחשבתי היות ואחריו נולדו בזו אחר זו, כל שנתיים, עוד שלוש בנות חיה דבורה (להל) שנפגעה בתאונה; הינדה שהיא כנראה זו שחלתה בשחפת ולבסוף האנייה "פעילת השמאל", שהייתה בת זקונים וצעירה מאמא בתשע שנים.

ברור שקביעת העובדה שאמא הפחיתה שש שנים מגילה אינה הסבר למעשה עצמו, שנראה לי כה זר לאופייה אלא אם כן היו לכך סיבות ונסיבות שאותן אני יכול רק לשער. בין אלה העיקרית הייתה, אולי, מותו של האב בגיל צעיר יחסית, בהיותו כבן 48 – אחד הנושאים הבולטים ביחס למשפחתה שדיברה עליו לא במרירות אלא בכאב. אני משער שהאירוע גרם להלם, במיוחד אם כבר קדמו לו ובהמשך גם נוספו, התפתחויות, שהסיטו בסופו של דבר את חיה מהמסלול הצפוי. רמז על הנסיבות אלה אני מוצא בסיפור שכבר הזכרתי שאביה ניסה, בטרם מותו, להבריא בעזרתה סחורות במעבר הגבול. רמז נוסף אני מוצא בגיל שלה ושל שתי האחיות הבוגרות, שעם פרוץ המלחמה מלאו לאחת 23 ולשנייה 21 ולאמא 18. במילים אחרות, נערות שהגיעו לפרקן וכמקובל במשפחות חרדיות ואמידות, היו אמורות להינשא בשלב זה או בשנים הסמוכות לאחר מכן. אבל הדבר לא קרה. מכאן אני מקיש שהיה קושי במציאת חתן מתאים – קושי שנבע, לדעתי, ממצבה הכלכלי של המשפחה שהלך והחמיר עד לפשיטת הרגל שקדמה או באה בעקבות מותו של האב. לעת זו הבכירה הייתה כבר כבת 29 השניה 26 ואמא 24. אם היה קושי למצוא בן זוג קודם לכן עכשיו המצב נהיה קשה עוד יותר, במיוחד בגין "חוקי המשחק" החברתי שהשתנו, כמעט במחי יד, עם תום מלחמת העולם: לא רק נפילת האימפריות הגרמנית, האוסטרית והרוסית ומאידך הקמתן של מדינות לאומיות בעיקר במזרח ומרכז אירופה מפילנד בצפון ועד ליוגוסלביה בדרום אלא גם ובעיקר עליית המודעות העצמית של נשים לזכותן לחופש ולשוויון ברוח הסיסמאות של המהפכות החברתיות מהצרפתית ועד לרוסית ב-1917.

מרים מתרחצת, 21.7X18 ס"מ, 1935.

מרים יושבת על כורסה.

מרים, 1935.

מרים יושבת על כורסה.

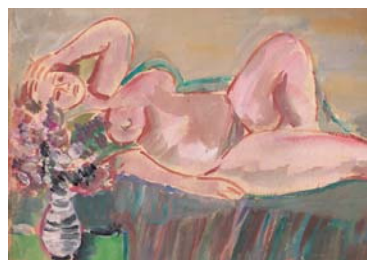
מרים, 1935-6.

מרים, 37X49 ס"מ, 1935-6.

מרים, גואש על נייר, 25X35 ס"מ, 1935-6.

מרים, גואש על נייר, 25X35 ס"מ, 1935-6.

מרים, אקוורל על נייר, 1935-6.

מרים, אקוורל על נייר, 1935-6.

מרים, אקוורל על נייר, 1935-6.

מרים, ביסטר, 20.5X33.7 ס"מ, 1935-6

מרים, גואש על נייר.

שלוש רישומים של מרים, ביסטר, 33.7X20.5 ס"מ, 1935-6

ממכרים שפגשתי ואשר מוצאם מקראקוב ידוע לי שלמשפחה של אמא אכן היה מעמד של כבוד בקהילה המקומית קרוב לודאי גם בזכות היותם אמידים. מכאן הסקרנות לגבי האירועים שהביאו לפשיטת רגל. הנתונים שבידי מתייחסים אמנם רק למקום הלידה, תאריך הלידה, תאריך רישום הנשואים ותאריך הפטירה. גם אלה לא תמיד מפורטים, ניתן למצוא בהם, אולי, את הסיבה לאותה התדרדרות, שהחלה לדעתי זמן רב לפני מלחמת העולם הראשונה והיא חבוייה, שוב לדעתי, בכרונולוגיה למעשה בגנאולוגיה המשפחתית. לצורך זה אפשר להתחיל מהסבא רבא של אמא. הכוונה לפנקס או פנחס אניספלד שנוולד בקראקוב בשנת 1799 והוא הראשון המופיע ברשומות העיר. אמנם באותה רשימה ובאותם תאריכים, מופיע גם אברהם-רפאל אניספלד, אבל איני יודע מה היה הקשר ביניהם למעט הסברה שכולם היו בני משפחה אחת. על כל פנים פנחס, הסבא רבא, נפטר, כנראה, בשנת 1876 בהיותו כבן 76. לאיש היו חמישה בנים שנפטרו לפניו כך שאת מקומו ירש הבן החמישי, רפאל-יונה, הסבא של אמא, שלעת זו היה בעצמו כבן 35. במילים אחרות למרות פער הגילים בין הבן והאב עדיין התקיימה חפיפה של כ-15 שנה שאפשרה את העברת המידע הנדרש לקיום עסקי המשפחה.

המשבר אירע כנראה עוד בימי רפאל יונה הסבא של אמא. מרשומות המשפחה עולה שבנו הבכור יהודה-לייב היה חשוך ילדים עד הגיעו לגיל 40 כלומר עד שנת 1900. וכך גם בנו השני, עד שנת 1904, קרוב לודאי לאחר שהסב נפטר ולכן הוא נקרא על שמו. אני מניח שמצב זה גרם לחרדה לא מעטה; במיוחד אם נכונה הטענה של אמא שעסקי המשפחה התבססו על זיכיון יבוא עורות מהונגריה שעבר בירושה מדור לדור. במילים אחרות בשנת 1895 כאשר מלאו לסב 55 החליט, בליט ברירה, להזמין את בנו השלישי, כלומר את סבי לייזר, על מנת שיחזור לקראקוב מבית משפחת אשתו בעיירה מילק (Milec) – היחיד מבין ילדיו שהיו לו ילדים, אמנם שתי בנות. עם זאת תמיד אפשר היה לצפות לבן. גם אם הדבר לא קרה מיד, כי אמא היא שנולדה ראשונה בקראקוב בשנת 1896. אבל, שכעבור שנתיים נולד סוף סוף, שמואל-פנחס, הנכד הנכסף של הסבא ולמעשה כל שאר המשפחה. אני מניח שהעסקים התנהלו כסדרם בשש או שבע השנים הבאות אולי בזכות נוכחותו של הסבא, רפאל-יונה. לעומת זאת אפשר שדברים החלו להשתבש בהמשך לאחר מותו מסיבות שאינן ידועות לי. על כך אני למד מהעובדה שלא נמצא בן זוג לאחותה הבכירה שהגיעה לפרקה בשנת 1908, כארבע-חמש שנים לאחר מות הסבא. המצב כנראה הלך והחמיר בהמשך, עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת 1914 – מלחמה ששיבשה את כל החשבונות וביטלה את כל הזיכיונות, כאשר בסופה התפרקה הממלכה האוסטרו-הונגרית.

חצר הבית בצפת, 1950-53.

מרים ויצחק במרפסת עליית הגג של הבית בצפת, 1950-53.

אני מניח שלמרות פשיטת הרגל, לאחר מות האב, נשארו בידי המשפחה אמצעים כספיים, אולי צנועים ואולי בעזרת קרובי משפחה, אבל כאלה שהספיקו לקיום עוד שנים רבות. אדרבא אפשר שהצהרה על פשיטת הרגל נועדה למטרה זו, כלומר שמירה על שארית הרכוש מפני נושים – נושא שאמא בחרה שלא לדון עליו בפני. בכל מקרה, ככל הידוע לי, המשפחה לא הגיעה למחסור של ממש. יתר על כן, כל עוד נמשך מצב זה, קרוב לודאי שאמא עשתה כדרישת האחיות הבוגרות ונמנעה מקבלת עבודות כתופרת. באשר לנשואי האחיות, כל אחת בתורה, הנושא עליה, כנראה, כאשר אמא קיבלה הצעה מאחד מבני הדודים אלא שהאפשרות ירדה מהפרק בגלל החשש של אמא שייולדו ילדים עם מומים כתוצאה מריבוי נשואי קרובים כפי שהיו הוריה, כלומר סבי וסבת. במילים אחרות אמא ומשפחתה, במיוחד האחיות המבוגרות המשיכו לקיים, בכוח ההתמדה מציאות שאבד עליה הכלח. כך עברה שנה אחר שנה עד שהמצב הגיע לנקודת משבר כאשר האח שמואל-פנחס התחתן בינואר 1926. לעת זה האחיות הגדולה הייתה כבר בת 35, השנייה בת 32 ואמא שבועות ספורים לפני יום הולדתה ה-30. אפילו לאחות הצעירה ביותר כבר מלאו 19 שנה. איני יודע את פרטי הויכוח בין

אמא לאחיות הבוגרות ממנה אבל התוצאה הייתה כנראה החלטתה לעזוב את פולניה ולעלות לארץ על מנת לפתוח דף חדש ובהזדמנות זו למחוק, תרתי משמע, את שש השנים שעברו מאז מות האב.

על מנת להבין את אמא יש להתייחס בראש ובראשונה לנטייה המרדנית והפסקנית שהייתה טבועה בה. אפשר שתכונה זו נבעה מהאווירה בבית הוריה בילדותה – אווירה דתית מחמירה של מותר ואסור, בצבעי שחור לבן, שגרמה לנתק בין הילדים להורים ובין הבנות לאח שנשלח ללמוד בישיבה. יתר על כן הבנות ישבו שם כנראה בבית, כמעט באפס מעשה, היות וכל עבודות הבית נעשו על ידי עוזרות פולניות. היות ואמא מעולם לא הזכירה את לימודיה בבית ספר אני סובר שמורים הובאו אליהן הביתה על מנת ללמד אותן את הנדרש: מעט חשבון ואת השפות הרווחות בממלכה, כלומר פולנית וגרמנית ולעתים גם צרפתית, כמו במקרה של אמא או אנגלית כהכנה לקראת הגירה לארה"ב כפי שלימדו את אחת הקרובות של אמא שהכרתי כאן בארץ. בתנאים אלה הסיכוי, של ילדי משפחות אמידות, למצוא בן או בת זוג ללא שידוך היו קטנים, ולא כל שכן לאחר שהתרוששו. לא ייפלא על כן שההצעה היחידה לנשואים שאמא קיבלה, הייתה של קרוב משפחה, קרוב לודאי, מבאי הבית. הצעה שאמא, כאמור, דחתה. האפשרות המציאותית שנותרה, אם רצתה לחיות את חייה, הייתה לצאת מהמסגרת המגבילה של המשפחה, ולמצוא לעצמה חברה מעורבת ופתוחה של נשים וגברים – מסגרת האופיינית, באותם ימים, לתנועות הפוליטיות, בעיקר של השמאל ולכל הזרמים של הציונות.

אמא לא הייתה פעילת שמאל ובודאי שלא ציונית, במובן הרגיל של מושגים אלה. העלייה לארץ הייתה המענה עבור נשים ולמעשה גם גברים, רבים כמותה: התחלה חדשה בחברה חילונית מעורבת ופתוחה – מעין המשך או הד, לאמונה בעולם חדש ואמיץ שימגר את אי השוויון והמסורות הישנות. מבחינה זו שינוי תאריך הלידה והנסיעה היו סימנים מובהקים של המרד כנגד העבר. אבל בו זמנית גם היסוס מפני צעד קיצוני מדי. הכוונה לכך שהארץ נראתה, לאישה שנסעה לבדה, פחות מסוכנת מכל יעדי ההגירה האחרים, כגון אמריקה הלטינית, דרום אפריקה, צרפת או קנדה, במיוחד ארה"ב, שממילא נעלה את שעריה כבר בשנת 1924. במילים אחרות, תחושת הביטחון במסגרת החברתית, המוכרת של יהדות מזרח ומרכז אירופה. בנוסף היה סיכוי למצוא כאן בן זוג מתאים בגין ריבוי הגברים על פני הנשים האופייני לכל אוכלוסיית הגירה. באשר לטענה של אחותה שאמא הפחיתה עשר ולא שש שנים מגילה אני סובר שהטעות נבעה מאי ידיעה שמקורה בפער שביניהן. הכוונה לא רק בהבדל של תשע שנים בגיל אלא במבנה הנפשי של מי שגדלה והגיעה לבגרות בעולם הישן כמו אמא ושתי אחיותיה הבוגרות, לעומת אותה אחות שחייתה, לפחות חלקית, בעולם שונה מאוד מאז תום מלחמת העולם, כלומר מהיותה כבת 14: מחד עולם של אב אמיד, דתי וסמכותי, בממלכה אוסטרית מסורתית. מאידך מציאות של משפחה מרוששת וללא אב, בפולין עצמאית, שבין שתי מלחמות עולם, בעיצומם של מהפכים חברתיים ומשבריים כלכליים.

במשך השנים גיליתי, להפתעתי, עוד מקרים לא מעטים של נשים, ששינו את גילן כאשר עלו לארץ בשנות ה-1920; לעתים אפילו ביתר קיצוניות. על פניו נראה כאילו עברה שמועה, מפה לאוזן, שבארץ הכל מותר, גם שינוי הגיל, ובגלל המחסור בנשים הגברים מקבלים ללא ערעור את אשר נאמר להם. כך קרה למעשה בכל המקרים הידועים לי. מקצת השינויים ראוי לציין התגלו בשנות ה-1950 לאחר נקבע חוק קצבת הזיקנה לנשים בגיל 60 ומעלה. לעת זו נשלפו מסמכים או שנמצאו עדים שקבעו את הגיל הנכון ולא אתפלא עם גם הוסיפו שנים על מנת לקבל את הקצבה – במיוחד אלו שנשארו בגפן או אלמנות. על כל פנים אין ספק שהפער בין הגיל המוצהר, והגיל הביולוגי, עלה לאמא, כמו לנשים אחרות, במחיר כבד למדי שכלל לא חשבה עליו. המחיר העיקרי היה הבלבול בין שני הגילים גם נפשית וגם גופנית. כך למשל כאשר נולדתי אמא הייתה כבת 33 ולא 27 כפי

מרים ויצחק במרפסת עליית הגג של הבית בצפת, 1950-53.

מרים ויצחק בחצר הבית בצפת, 1950-53.

שמופיע בתעודת הלידה, מכאן כנראה מקצת הקשיים שהיו בשעת הלידה. עם חלוף השנים הופיעו קשיים נוספים. בין אלה גרועים במיוחד היו המשברים הנפשיים והגופניים לקראת ולאור יום הולדתה ה-50, כלומר באפריל 1946, קרוב לודאי כתוצאה מתופעות הבלות. לדעתי בשלב זה הפער של שש שנים בין הגיל המוצהר והאמיתי גרם לה לחרדות, במיוחד מול אבא שהיה לא רק במלוא אונו גופנית אלא גם בשיא הצלחתו הן כאמן והן כלכלית.

אין לי ספק שבשלב זה בחייהם, כלומר במחצית שנות ה-1940, היחסים בין אמא לאבא היו בנקודת שפל. זאת גם אני כנער יכולתי להבין ללא קושי. אבל, לא הייתי מודע, למעשה, עד כתיבת שורות אלה לגורם נוסף מעין "אויב סמוי" של אמא ונשים רבות שהיו במצבה: הכוונה לבנות טובים שיצאו לעבודה מרצון או בלית ברירה – נשים שגילו את המשמעות של מחסור ועבודה קשה ומשעממת. בתחילה אולי ראתה בכך סוג של הגשמה עצמית. לאחר מכן בפאריז עדיין עבדה ברצון לעתים עד אפיסת כוחות, בנוסף לטיפול באבא ובי כתינוק, והידידות עם חברה לעבודה ואחות שהגיעה במיוחד על מנת לטפל בי אבל מרגע שחזרה לארץ כל שנותר לה הוא בישול, ניקיון, כביסה, תפירה וגיהוץ, למשפחה קטנה ודירה זעירה – יום אחר יום שנה אחר שנה, ללא חיי תרבות וקריאה, בהעדר שפה או נטייה ומסיבות מצפוניות ללא עוזרת בית או חברויות לביילי בבתי קפה כמו רבים אחרים, כולל אבא. אפשר שמצב זה גרם לניסיונות שנכשלו כולם, לשבץ אותי פעם אחר פעם בפנימיות כמו גם במעבר של כולנו לקיבוץ.

מרים בביאנלה, 1948.

מרים אניס

(כל העבודות בפרק זה הם של מרים אניס, אלא עם צוין אחרת).

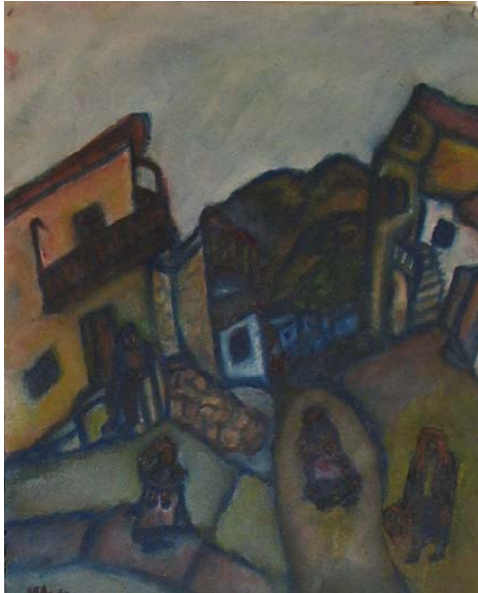
למרבה המזל, לפחות מבחינתי, הפתרון לבעיות של אמא נמצא על ידי אמא עצמה, שהחלה לצייר בצבעי גואש על ניירות קטנים כשהיא שוכבת רכונה על הרצפה: תחילה דיוקן עצמי שציירה אותו שכבות שכבות עד שהנייר נהיה עבה כלבוד עץ. לאחר מכן פנתה לציור פרחים. את אלה הציגה במחצית יוני 1947 בגלריה "כ"ץ" ברחוב דזינגוף. כל זאת מבלי התערבות כלשהי מצד אבא למעט מילים ספורות לעידוד רוחה על מנת שתמשיך בעבודתה, כפי שנהג כלפי כל תלמידיו, או שוחרי דעתו. אי לכך גם בחרה להציג תחת השם מרים אניס כמעין הפגנה לציון עצמאותה. כשנה לאחר מכן ביוני 1948, כחודש לאחר קום המדינה, נשלחו כמה מתמונותיה לביאנלה בוונציה ביחד עם אלה של אבא ואמנים אחרים – נושא שכבר עסקתי בו בפרק על אבא. כאן המקום להוסיף שקשה, אם לא בלתי אפשרי, שתהיה לי דעה אובייקטיבית על אמנותה של אמא. בזמנו, עם דוגמא של אבא כאמת מידה, נראה היה לי שהציורים של אמא מעורפלים, ללא ספק כתוצאה מחוסר ידע טכני. סברתי גם שחסרון זה עתיד לחלוף עד מהרה. אבל כיום ממרחק הזמן, ברור לי שאותו חוסר ידע יכול היה להתייחס רק לציורים הראשונים. אבל העובדה שהמשיכה באותה דרך לאורך כמה שנים, ללא שינוי, מצביעה על בחירה, כנראה ספונטאנית, לביטוי אישיותה – בחירה שהייתה בו זמנית קרובה לאבא מבחינת הנושאים שציירה אבל שונה מאוד באופייה. אפשר גם שאותו סגנון מעורפל הוא שהביא לה דברי שבח מהמבקרים האיטלקיים, כפי שסופר לאמא על ידי כמה ממכריה.

מרים מציירת בחצר הבית בצפת, 1952.

נוף, 36.5X43.5 ס"מ, 1945-48 (הוצג בביאנלה בונציה).

נוף, 40.5X50 ס"מ, 1945-48 (הוצג בביאנלה בונציה).

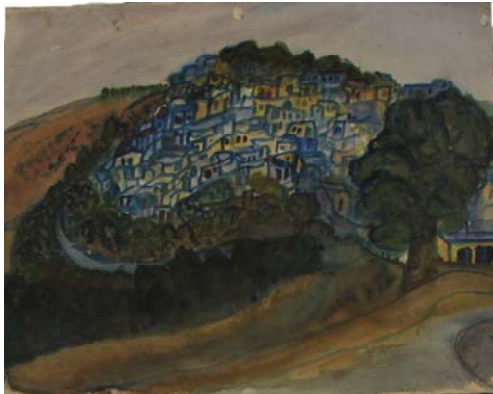
רחוב, 48X37.5 ס"מ 1945-48 (הוצג בביאנלה בונציה).

נוף, 27X36 ס"מ, 1945-48 (הוצג בביאנלה בונציה).

רחוב, 37X30 ס"מ.

נוף, 50X41 ס"מ.

43X35 ס"מ.

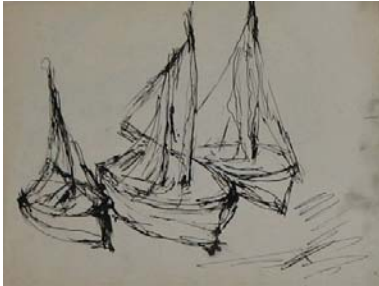

רחוב, 33X55 ס"מ.

נוף, 49.5X39 ס"מ.

על ימיה האחרונים של אמא ידוע לי מכמה מקורות. האחד, מכתבים ששלחה לי לניו-יורק כמו גם מפות ותוכניות של עין הוד שבקשתי ממנה עבור עבודת הגמר שלי באדריכלות. המדובר בחומר שקיבלה ישירות ממרסל ינקו כאשר פנתה אליו. זאת למרות שלכאורה היה מסוכסך עם אבא או אולי להפך, כלומר אבא הוא שראה בו יריב: מקור אחר היו שני ידידים של הורי. על פי גרסתו של אחד מהם יוסף רמבייס, מנצח מקהלות, שהיה מקורב אליה מאז שלהי שנות ה-1930 כאשר למדה אצלו פיתוח קול והרמוניה. לדבריו אמא הביאה על עצמה את הסוף בכך שסירבה לראות רופאים למרות שהרגישה עייפות וחולשה. לעומת זאת הרבתה לשתות קפה בטענה שהדבר משפר את הרגשתה ומאפשר לה לעשות את המוטל עליה. ידיד אחר, מהנדס בנין במקצועו, סיפר לי שאמא איחסנה אצלו תמונות עבורי רובם דיוקנות משפחתיים כגון אמא, אבא, סבא ואנוכי. אבל גם כמה אנשי ציבור כגון מסקין, חלפי, והלוי. מצדי בחרתי שיועברו לאבא, שכבר היה בארץ והוא על מנת שיחליט בעצמו אלו מהם ברצונו לתת לי, כפי שאכן עשה בהמשך. אותו דבר עשיתי עם כמה תמונות נוף קטנות שאמא השאירה אצל הלה, בת דודתה. כאן גם נשמרו עבורי שני שקים עם כלי נוי מנחושת, שהיו בזמנו בדירה בגוטליב ומקצתם שמורים אצלי עד היום.

סירות, דיו על נייר, 31X24 ס"מ.

נוף עם סירות, רישום, 31X24 ס"מ.

טבע דומם, רישום, 61X51 ס"מ.

מהאמור התרשמתי שאמא נהגה, במידה רבה, מתוך תחושה שהסוף הולך וקר. עם זאת לא ידעתי מה היה מניע להתנהגותה. רק לאחר מותו של אבא הועברו אלי לעיון מכתבים שאמא כתבה לו מהארץ, שבהם היא מתלוננת על כך ששוב חזר לסורו. אמנם לא מצאתי בהם פרטים שיאירו את כוונתה המדויקת אבל נראה שהמדובר, פעם נוספת, בחשדות על יחסיו עם נשים אחרות – אותן טענות שהשמיעה כלפיו כאשר הייתי נער. מעט על אותם רגשות מצאתי גם בכמה דפים עם שורות שיר מיוסרות שהועברו אלי עם אותם מכתבים:

Je n'ai plus peur de la mort / doucement comme un rêve / Elle enveloppe ma tête / entrène tout entier mon corps. / Je ne lutte pas contre la mort. / Je n'ai pas peur de la mort. //

Tu as éteint la joie dans Coeur / le sourire sur les lèvres / et la nostalgie de l'amour / L'espoir de la mort c'est ma joie.//

Ce n'est pas toi que j'aimais / Ce n'est pas toi que je pleure. / C'est l'amour, la tendresse, / C'est l'espoir de jeunesse / C'est la vie qui passé / que je pleure. //

Les yeux fermés / J'écoute tremblant de peur / Les angoisses douloureux de mon Coeur / Autour de moi le monde s'éteint //

Autour de moi un vide / A mes pieds sont attachés / D'invisibles courroie / Qui se trouve dans la main de quelqu'un / Je saigne, je tombe, je souffre avec joie / Parler avec n'importe qui / Sur n'importe quoi / Finir la solitude / La prison impose / Par je ne sais pas qui. //

Loin de moi tu es mon fils. / Et pourtant je t'aime plus que jamais / Dans ma solitude. / Par ta naissance je suis esclave / Tu t'ai attaché pour toujours. / Les blessures saignes, l'âme déchirée / Remplis l'espace vide. //

L'angoisse dans le Coeur / Je fuis les rues / L'aveuglantes lumière / Les folles bruits, / Solitude, / Les lumières s'éteint le bruit meurt / J'écoute la chanson de mes douleurs. //

Tremblante je cherche dans tes yeux l'amour / Je trouve la haine d'une bête féroce. / Tes paroles on semé dans mon Coeur / Le grain de la haine / Qui ont bu mon sang / Voilà grandi la plante de haine / Je te l'offre. //

בתרגום חופשי מצרפתית :
 כבר איני מפחדת מהמוות / בעדינות כמו בחלום / הוא עוטף את
 ראשי. / נושא את כל גופי. / אני לא נלחמת במוות. / איני מפחדת
 מהמוות.
 אתה הייתה השמחה בלב / החיוך על השפתיים / והגעגועים
 לאהבה / התקווה למוות היא שמחתי.
 לא אותך אהבתי / לא אותך אבכה. / על האהבה והרוך / על
 תקוות הנעורים. / על החיים החולפים / אני בוכה.
 בעיניים עצומות / אני מקשיבה ברעדה מפחד / לעגמת הכאב של
 לבי / סביבי העולם ככה / סביב הריק / ורגלי קשורות / ברצועות
 סמויות / המצויות בידיו של מישהו / אני מדממת, נופלת סובלת
 בשמחה / לדבר לא חשוב עם מי / לא חשוב על מה / לסיים את
 הבדידות / הכלא שאיני יודעת מי כפה.
 רחוק ממני אתה בני / ועם זאת אני אוהבת אותך יותר מתמיד /
 בתוך הבדידות. / בלידתך אני משועבדת / אתה נקשרת לתמיד /
 הפצעים המדממים, הנשמה הנקרעת / ממלאים את החלל הריק.
 עם הכאב בלב / אני בורחת לרחובות / מהאור המעורר / הרעש
 המטרף, / בדידות, / האורות כבים הרעש מת / אני מקשיבה לשיר של
 כאבי.
 ברעד אני מחפשת בעיניך אהבה / אני מוצאת שנאה של חיה
 פראית. / דבריך זרעו בלבי / את גרעיני השנאה / ששתו את דמי /
 הנה גדל צמח השנאה / שאני מגישה לך.

מכתבים

מרים, תחילת שנות ה-1950.

זמן רב התלבטתי היכן ואם בכלל לשבץ את המכתבים שאמא
 שלחה אלי תחילה לאירופה ולאחר מכן לארה"ב. ההתכתבות הייתה
 אמנם רצופה אבל לא נותר ממנה אלא אוסף מקרי מהשנה הראשונה
 של נסיעתי ומהשנה האחרונה – מכתבים שנשמרו על ידי נורה חברתי
 ולאחר מכן אשתי ואם שתי בנותיי. את המכתבים הראשונים כתבתי
 בעברית בהנחה שאבא יקרא ויתרגם אותם לאמא, עם כי נהגתי גם
 להוסיף כמה מילים בצרפתית המשובשת שלי. בזכות שליטתה בשפה
 צרפתית, נורה המשיכה את ההתכתבות לאחר נסיעתה של אבא
 לדרום אפריקה בתחילת נובמבר 1953 ועד מותה של אמא כעבור
 חמש שנים. אני כמו קודם הוספתי בדרך כלל כמה מילים בצרפתית.
 עלי להודות שבקריאה חוזרת גיליתי שני פרטים: האחד רמת
 הצרפתית שלה שהייתה, כנראה, הרבה יותר גבוהה מאשר שיערתי.
 מכאן עולה השאלה מדוע לא עזרה לי כאשר התקשיתי ללמוד את
 השפה פעם בילדותי ופעם בתיכון? הפרט השני אולי היותר חשוב הוא
 חשיפת רגשות של אמא כלפי שכנראה הדחקתי עד שיכחה. אפשר
 שהיה זה חלק מתהליך טבעי של השתחררות מהתלות של בן יחיד
 מאמו; במיוחד מתחילת גיל העשרה ואילך. במילים אחרות
 המכתבים ממחישים היטב את סגנון הדיבור של אמא: מחד אהבה על
 ללא סייג אלי ואל אבא ומאידך שטף בלתי פוסק של תלונות על
 ייאוש בגלל עבודה רבה מדי, עייפות, כאבים ומחלות. המכתב הבודד
 של אבא ממחיש גם הוא את סגנון היחסים בינינו – יחסים
 שהצטמצמו אך ורק לתחומים שעניינו אותו ואשר היה מוכן להרחיב
 עליהם את הדיבור. זאת לעומת אדישות כמעט מוחלטת לכל השאר.
 הנושא המרכזי בהתכתבות ביני ובין הורי בעת המסע באירופה
 מסתתר תחת המילה "חבילות". הכוונה ברוב המקרים לכספים
 שחסכתי לצורך הנסיעה והשארתי אצלם מחשב שימצא בכלי
 ויחזרם על ידי המכס בגלל האיסור על הוצאת כספים מהארץ.
 התוצאה הייתה בלבול וקשיים ולפחות פעם אחת, כנראה הסכום
 האחרון, שהכסף הגיע מאבא בדרום אפריקה. במבט לאחור אני
 מתפלא על אמא שלא מצאה לנכון לברר כיצד מומנו לימודיהם
 בחו"ל של כה רבים מבני דורי, ביניהם מכרים או בנים של מכרים,
 שפגשתי בפאריז, בלונדון ובניו יורק. אבל אפשר שהאשם הוא בי

שלא הצעתי לה לנסות ולברר כיצד הדבר נעשה על ידי כל אותם מכרים.

Mr. Fenster pour J. Frenkel, 22, rue Ledion, Paris 14, France

Mon fils,

Tel-Aviv, 2.4.53

על פניו המכתב נראה כאילו היה הראשון שקיבלתי כשבועיים לאחר שהפלגתי לפאריז. הכתובת היא של המכרים של אמא מתקופת היותה בפאריז כ-20 שנה קודם – אלה שסידרו לי מלון זול במיוחד סמוך לביתם.

Ton depart etait pour nous un evenement de l'importance. Je pense aussi pour toi autant. Nous avons reçu tes lettres. Je ne peux pas m'imaginer rien du tout. Tes lettres sont un peu strictes. Pourtant je voudrais savoir comment tu es dispose s'il fait froid et comment t'influence la grisaille de Paris. Paris net pas comme Tel-Aviv, et cela tu vas sentir apres quelque temps. Je suis un peu inquiete a ton sujet. Tu ne penses pas que tu pourrais partir a la "Maison Lafitte"? Parle avec Lotka. Je l'estime comme femme d'un coeur sensible tres maternelle et intelligente. Je ne figure que tu a deja vu toutes les rue de Paris, surtout la Seine et rue de la Seine avec les galleries. Ecris moi sur toutes ces chose. Moi je voulais t'ecrire le lendemain de ton depart; mais avec tout mon travail je suis tres occupee et fatigee. Papa aussi travaille beaucoup. Nous voulons partir si vite que possible. Renseigne toi sur un atelier ou un logement. As tu besoin de quelque chose ou des addresses? Ecris moi sur tout et je te repondrai en vitesse. A Ma'ariv tout s'arrange mais pas la lettre que tu as voulue. Mille baisers.

Maman

Salut amical a Lotka. Mes meilleurs voeux a Fenster.

תל-אביב, 2.4.53

בני היקר.

נסיעתך הייתה בשבילנו מאורע חשוב. ואני חושבת שלא פחות גם בשבילך. קיבלנו את מכתביך. אני לא יכולה להעלות בעיני רוחי ממכתביך, כי הם מעט יבשים. אני רוצה לדעת כיצד אתה מרגיש. האם קריר? כיצד משפיעה עליך האפרוריות של פאריז? היא אינה כמו תל-אביב, כפי שתגלה עם הזמן. אני קצת מודאגת בגינך. האם אינך חושב שתוכל לנסוע ולבקר את "מזון לאפיט" (Maison Lafitte)? דבר עם לוטקה. אני חושבת שהיא בעלת לב רגיש, מאוד אימהית ונבונה. אני מתארת לעצמי שכבר ראיתי את כל רחובות פאריז, במיוחד את נהר הסינה ואת הרחוב לאורכו עם הגלריות. כתוב לי על כל אלה. אני רציתי לכתוב לך למחרת נסיעתך. אבל בגלל העבודה הרבה הייתי מאוד עסוקה ועייפה. גם אבא עובד הרבה. אנחנו רוצים לנסוע מהר ככל האפשר. תנסה אם תוכל לברר בשבילנו על דירה או סדנה. האם אתה צריך דבר מה? אולי כתובות? כתוב לי על הכול ואענה לך מהר. ב"מעריב" הכול מסתדר אבל לא המכתב שרצית אלף נשיקות. אמא

דרישת שלום ל-לוטקה ואיחולים ל-פנסטר.

Maison Lafitte ארמון וגנים בפרבר יוקרתי של פאריז. למרות הצעתה של אמא לא ביקרתי במקום וחבל. הארמון נחשב ליצירת מופת של האדריכל פרנסוא מאנסאר (1598-1666). (Mansart).

Adresse: Frenkel, 20, rue Ledion (14), Paris, France (Postmark 18.4.53)

Mon fils chéri! Te voilà loin; je ne peux pas t'attendre que tu voudras me dire sur toi quelques mots hasardeux. C'est pourquoi, je te demande de m'écrire un peu plus souvent. Même quelques mots seulement, me feront jouir une grande joie. As tu besoin de linge? Je pourrai t'envoyer un colis. Comment tu te sens physiquement? Ton moral? – Je suis ravie que tu as commencer à dessiner. Cela va beaucoup elargir l'horizon, meme sit u n'es pas peintre. A mon avis tu es bien doué. Nous avons lu tes nouvelles au Ma'ariv. Je suis très contente, mais ce journal me déplaît tellement que je serais très heureuse si tu trouverais une autre chose. Je suis certaine que cela viendra. – As tu déjà trouvé des camarades? Je sais que la solitude est difficile, mais tu sais très bien qu'un artiste est toujours solitaire, meme s'il se trouve entre les gens. Un peu de patience mon fils chéri! Je t'envie d'être à Paris.

Chez nous la vie est toujours pareille. On a essayer à gagner de l'argent pour la route. Pour le moment ça n'a pas marché. Papa a fait une exposition chez Katz. Il avait grand success. Il a fait des choses intéressantes. A propos d'atelier ce n'est pas encore le moment. D'ailleurs on veut bientôt partir, mais tu sais que c'est une affaire difficile.

Aujourd'hui samedi. Il y avait une journée avec beaucoup de visiteurs. Maintenant je suis toute seule a la maison, c'est tres rare et je peux t'ecrire. Je te vois devant moi et t'embrsse mon fils. Maman

בני היקר. הנה אתה רחוק. איני יכולה לחכות עד שתרצה לכתוב לי על עצמך כמה מילים מקריות. לכן אני מבקשת שתכתוב לי לעתים יותר קרובות. אפילו כמה מילים, יגרמו לי שמחה רבה מאוד. האם אתה צריך לבנים? אני יכולה לשלוח לך חבילה. איך אתה מרגיש גופנית? נפשית? – אני שמחה שהתחלת לצייר. דבר זה ירחיב מאוד את אופקיך. קראנו את הכתבות ששלחת ל"מעריב". אני שמחה מאוד. אבל עיתון זה לא מוצא חן בעיני עד כדי כך שאהיה מאושרת אם תמצא עיסוק אחר. אני בטוחה שהדבר יקרה. – האם מצאת כבר חברים? אני יודעת שהבדידות קשה. אבל אתה יודע שאמן תמיד לבד גם כאשר הוא בין אנשים. קצת סבלנות בני היקר. אני מקנאה שאתה בפאריז.

אצלנו החיים תמיד אותו דבר. אנחנו מנסים להרוויח כסף עבור הנסיעה. בינתיים זה לא קורה. לאבא הייתה תערוכה אצל כ"ץ. ההצלחה הייתה גדולה. הוא עשה עבודות מעניינות. באשר לסדנה זה עדיין לא הזמן. אגב אנחנו רוצים לנסוע בקרוב אבל אתה יודע שהדבר קשה.היום שבת. הגיעו הרבה מבקרים. עכשיו אני לבד בבית. זה נדיר מאוד ואני יכולה לכתוב לך. אני רואה אותך לנגד עיני ומחבקת אותך בני. אמא

אם אמא לא אהבה את הקשר שלי עם "מעריב" יכלה ללא קושי למצוא עבורי מקום אחר, באמצעות אבא, באחד ממדורי התרבות והאמנות אשר רובם נערכו על ידי ידידיו במיוחד ביומני השמאל "דבר", "הדור", "למרחב", "על המשמר" ואפילו "הארץ" שבו הופיעו כתבות שלי מפאריז במוסף לנוער בעריכת הסופר בנימין תמוז. אבל אפשר שכמו עם העברת "החבילות", כלומר הכסף, האשם הוא בי שלא דרשתי מהם לנסות ולסייע לי, בדרך זו, להישאר בצרפת. נושא הסדנה המוזכרת כאן כבר עלה במכתב הקודם שבו ביקשה שאברר פרטים על מקום עבורם אבל כנראה שהבינה שטרם הגיעה השעה.

שבת 18.4.53

בני אליעזר היקר,

שמחתי מאד שהתחלת לצייר. היות באיזה צד שלא תלך אפילו בתור סופר או מבקר כדאי וכדאי לדעת לרשום ולצייר. אני בטוח שתצליח לעשות רשומים יפים. אל תשכח לארגן את הרישום בדף ואל תירשום אקטים בלי ראש. ההרגל לרשום בלי ראש רק טורסו נפוץ מאד ואחרי כן קשה לרשום גוף מלא. תחשוב רגע על התנועה. מה היא התנועה. אם בן אדם עומד על איזה רגל [הוא] נשען באיזה אופן [היא] יושב. אל תשכח שיש ידיים ורגלים. מעניין שאני גם כן רשמתי שם לפני 32 שנה. באותו "גראנד שומייר". תסתכל איך רושמים אקטים ציירים גדולים. יש הרבה ללמוד מהם. זה אני אומר לך אף על פי שבטוח אני שאתה בעצמך חשבת על זה. תכף אחרי נסיעתך פתחתי את התערוכה בגלריה כ"ץ. היא עברה בלי הצלחה חומרית אבל ההצלחה המוסרית הייתה גדולה מאד.

רציתי מאד לדעת בעניין Ecole du Louvre. אם בכלל אתה מתכנן להיכנס לשם או כמו שכתבת להיכנס L'Ecole des Beaux-Arts. עד היום לא קיבלנו הודעה בעניין הבחינה שלך בירושלים כמו כן עניין תשלום השבועיים שלך. כמו כן עניין המכתב שאתה ביקשת מהמערכת. לא שמעתי איך אורי קיסרי מתכנן לבוא בחזרה לפריז. קראתי ב"מעריב" את האיגרת שלך מפריז. בעניין רב קראתי את ההוריקן על התמונות שראית בלובר. רק דבר אחד אני יכול להעיר לך שבמשך כל השנים כל צייר וצייר עושה לו דין וחשבון נפשי וכל תקופה יש לה גישה אחרת לאמנים הגדולים כשהוא רואה אותם. אם תרצה לבקר בגלריית תכתוב על זה. תכתוב לנו בפרוטרוט היות ומכתבים מקלים קצת את הגעגועים אליך. הרבה מחברייך ביקשו למסור לך ד"ש. נשיקות חמות לך. אבא

איך אתה גר? מה הכתובת שלך? תענה גם על קבלת מכתבים.

Mon fils cheri!

Tel-Aviv, 3.6.53

Tu as raison, je devrais t'ecrire, mais cela m'etait impossible. J'ai parle avec toi tres souvent dans l'imagination, mais tu ne pouvais pas entendre mes paroles. D'ailleurs cette distance entre nous elle nous fera du bien. Tu es toujours present dans mon coeur et je voudrai etre plus au courant sur ta vie. Si tu crois les lettres a papa cable et bien on a le meme caractere. Aussi les tiennes sont pareilles. La vie se compose de petits faits, on manque des evenements heroiques. Alors pendant ton absence nous avons toute sortes de petites chose ambetantes et avec cela beaucoup de tracas. Avec cela la lutte pour l'argent. Aujourd'hui nous avons mercredi.

המכתב של אבא הוא היחיד ששרד על אף שהמשכנו להתכתב מדי פעם גם בשנים הבאות. ייחודו וחשיבותו נובעת מהיותו אופייני לכל האחרים כמו גם לשיחות בינינו שנסבו תמיד רק על נושאים שעניינו אותו. בפועל לא התחלתי כלל לצייר – לא באותם ימים. בסך הכול ציינתי שאני נכנס מדי פעם לחצי שעה לסדנת הערום בעלות של פרוטות לכיסוי הוצאות – בדרך כלל סמוך לפני ארוחת הצהרים שנהגתי לאכול במסעדה הסמוכה. אקט. מגרמנית AKT רישום ערים על פי דוגמן או דוגמנית. טורסו. TORSSO גוף בלבד ללא ראש או רגליים. "גראנד שומייר" סגנת ציור מפורסמת ברובע מונפארטס. (Grande Chaumiere)

Dimanche prochain nous partons a Safed. Papa partira peut-etre en Afrique du Sud. Je suis toujours optimiste et c'est bien et mal. Les optimistes recoivent pas mal de coups. En automne on viendra a Paris. Si on aura de l'argent la vie sera plus facile. Peut-etre tu pourras toi aussi t'arranger entre les temps. J'ai envoye par avion un peu de tes affaires. Le transport est extremement cher. Le restant je veux t'envoyer avec un jeune homme qui apprend aux Beaux-Arts. Il retourne dans quelques jours en France. Par avion j'ai envoye 3 paires calecons et sous-chemises et deux chemises. J'espere que tout va arriver en ordre. Par le jeune homme je t'envoie ton habit (veston et pantalons), chaussettes et linge. Toutes les affaires que tu as laisse a la maison.

Aujourd'hui jeudi je recommence la lettre. Hier soir on etait a l'ouverture de Waad Hapoel. La maison donne l'impression d'une prison ou bien de nid d'abeille. Tres bete: le vernissage dans le niveau concert populaire. Je t'ecris cette lettre dans le cafe Herlinger sur la rue Ben Yehuda. Hier m'a abordee une femme qui etait a Paris. C'est une peintre Melita Schiffer. Elle m'a dit qu'elle t'a vu souvent au Cafe Select et que tu as bonne mine. Je suis tres contente. Mange de fruits et de legumes. Arrange souvent des repas chez toi. C'est ne pas couteux et tu pourras manger de legumes et des fruits crus. Si tu pourrai trouver du travail pour quelques temps c'est serait merveilleux. Ton travail a Ma'ariv ne me fait pas grand plaisir et meme il n'apporte rien. Reflechi ou est ta place! Je suis tres contente que tu trouves Paris deja mieux. Est-ce l'argent qui a fait ce changement? A propos – Papa t'envoie toutes sortes de lito et dessins avec le meme jeune homme. Sois brave et tache de les vendre.

Si tu sauras bien le francais et aussi dessiner tu pourras t'arranger. Pour le moment c'est de papa. Je voudrai te savoir en bonne societe et avec de jeunes camarades. Ne te cramponne au journalisme. La petite place que tu as conquis, te ferme la grande route dans la vie. Reponds moi, parce que je suis inquie a ton sujet. Tu es mon fils cheri. Je te voudrais voir heureux et en meme temps un homme qui merite de vivre dans une bonne societe. Si tu es nerveux cela depends seulement de toi meme. Plus tu vas te laisser aller, plus tu seras nerveux. Ne mange pas non plus des choses excitantes.

Pour ma vie personnelle j'en ne pas. Papa il a occupe toute la maison, en promettant que cela va changer. Je ne peux pas travailler. Parnuse. Je suis bien desesperee.

Je voudrais que tu reponds sur toutes les questions qu'on te pose. Il y en a beaucoup dand toutes les lettres. Lis les lettres avec plus de patience.

Au revoir. Je t'embrasse tendrement mon grand Bubele. Ta Maman

Parnuse. הכוונה לפרנסה בהיגוי מלעיל כמו בידיש. במילים אחרות, שאבא טוען שהוא זקוק לכל הבית כי זה מקור הכנסתו – טענה שהוא עתיד לחזור עליה ביחס אלי ואל נורה כאשר ניסינו לתלות תמונות באחד מחדרי הבית בצפת.

תל-אביב, 3.6.53

בני היקר.

אתה צודק. צריכה הייתי לכתוב. אבל הדבר היה בלתי אפשרי. בדמינוני אני מדבר איתך לעתים קרובות. אבל אינך יכול לשמוע אותי. דרך אגב המרחק הזה בינינו הוא לטובה. אתה תמיד נוכח בלבי והייתי רוצה להיות מעודכנת על הקורה בחייך. אם אתה מאמין שהמכתבים של אבא קצרים. ובכך יש לנו אופי דומה וגם שלך כזה. החיים מורכבים ממעשים קטנים ללא אירועים הרואיים. ובכך גם העדרך יש לנו כל מיני דברים מעצבנים והרבה בעיות. בנוסף גם המאבק על הכסף היום יום רביעי. ביום ראשון הקרוב ניסע לצפת. אבא ייסע אולי לדרום אפריקה. אני תמיד אופטימית זה טוב וגם רע. האופטימי מקבל הרבה מכות. בסתיו נבוא לפאריז. אם יהיה לנו כסף החיים יהיו קלים יותר. אולי גם אתה תוכל להסתדר. בינתיים אני שולחת בדואר אוויר כמה מחפצין. דמי המשלוח יקרים מאוד. את השאר אני רוצה לשלוח לך באמצעות בחור צעיר הלומד ב- "בוואר". הוא חוזר לצרפת בעוד כמה ימים. בדואר האוויר אני שולחת שלושה זוגות תחתונים וגופיות ושתי חולצות. אני מקווה

שהכול יגיע בשלום. עם הבחור אשלח לך בגדים (ז'קט ומכנסיים) גרביים ולבנים, הכול בגדים שהשארתי בבית.

היום יום חמישי. אני חוזרת וממשיכה עם המכתב. אמש היינו בפתיחת בניין הועד הפועל. הבניין נראה כבית סוהר או כוורת דבורים טיפשית מאוד; כך גם הפתיחה ברמה של קונצרט עממי.

אני כותבת מכתב זה בקפה הרלינגר ברחוב בן יהודה. אתמול ניגשה אלי אישה שהייתה בפאריז – הציירת מליטה פישר. היא אמרה לי שראתה אותך לעתים קרובות בקפה "סלקט" ושאתה נראה טוב. אני שמחה מאוד. אכול הרבה פירות וירקות. הכן לעצמך

לעתים קרובות ארוחות בבית. זה לא יקר אבל יאפשר לך לאכול פירות וירקות טריים. היה נפלא לו יכולת למצוא לעצמך עבודה זמנית. עבודתך ב"מעריב" אינה גורמת לי לאושר רב ואפילו אינה מכניסה דבר. תחשוב היכן מקומך. אני שמחה שאתה מוצא את פאריז טובה יותר. האם זה הכסף שגרם לשינוי? אגב אבא שולח לך כל מיני ליטוגרפיות ורישומים עם אותו בחור צעיר. אזור אומץ ונסה למכור אותם. אם תדע טוב צרפתית וגם לרשום תוכל להסתדר [ולמכור אותם]. כרגע את אלה של אבא. אני רוצה לראות אותך בחברה טובה של חברים צעירים. אל תדבק לעיתונאות. המקום הקטן שכבשת לעצמך סוגר בפניך את הדרך הגדולה בחיים. תענה לי, כי אני מודאגת בגינך. אתה בני היקר. אני רוצה לראותך מאושר ובו זמנית אדם הראוי להימצא בחברה טובה. אם אתה עצבני זה תלוי רק בך. ככל שלא תשלוט בעצמך כך גם תהיה יותר עצבני. תמנע גם ממאכלים חריפים.

באשר לחיי האישיים אין לי כאלה. אבא השתלט על כל הבית והבטיח שהדבר ישתנה. אין לי היכן לעבוד. פרנסה. אני די מיואשת. הייתי רוצה שתענה לכל השאלות שהעליתי. ויש רבות בכל המכתבים. קרא אותם ביתר סבלנות. בובליה שלי הגדול. אמא שלך.

Jean Frenkel, Paris 14, 20 rue Ledion, France (Postmark T.A.: 14.10.53)

Mon fils cheri! Tel-Aviv, mardi [12.10.53]

J'espere que tu as vu entre les temps Michel. Tu n'ecris pas. Toute cette histoire la est arrivee par un malentendu. Tres vite on va te consoler. Je suis desolee que tu as doute dans mes sentiments. Je ne finis pas de penser a toi. Je veux t'aider et bientot je serai en France. Je me rejouis de ta joie. Vraiment dommage que tu n'as pas recu le paquet a temps. Ecris moi de quoi apporter en France et vite. Pour l'hiver tu as besoin d'un tas d'affaire. Fais la liste. Seulement papa part en Afrique tou seul. Moi j'irai en France. J'aurai bien froid. Mais on sera ensemble et j'espere de bons amis. Je suis tres fatiguee. Je t'embrasse. Bientot tu vas recevoir des lettres.

Miriam.

Je suis en passage a Haifa. Je pars a Safed. Dans quelque jours on retourne a Tel-Aviv pour faire le grand voyage. Chaque jour j'attends des lettres.

Mardi Octobre.

יום שלישי [12/10/53]

בני היקר.

אני מקווה שבינתיים ראית את מישל. אינך כותב לי. כל העניין נבע מאי הבנה. עד מהרה נוכל לנחם אותך. אני מצטערת שהטלת ספק ברגשותיי. איני מפסיקה לחשוב עליך. אני רוצה לעזור לך ובקרוב אהיה בצרפת. אני מאושרת בשבילך. באמת חבל שלא קיבלת את החבילה בזמן. כתוב לי מה להביא לצרפת ומהר. לחורף תצטרך דברים רבים. הכן רשימה. רק אבא נוסע לדרום אפריקה, ואני לצרפת. יהיה לי קר מאוד אבל נהיה ביחד ואני מקווה גם ידידים טובים. אני עייפה מאוד. מחבוקת אותך. בקרוב אשלך מכתב. אמא.

איני יודע מה קרה לכל המכתבים בארבעה החודשים הקודמים. על כל פנים, ייחודו של מכתב זה שהוא האחרון בטרם סולקתי מצרפת. אבא אכן נסע לדרום אפריקה וכנראה שגם כתב לי משם למרות שהמכתב אבד. אמא עתידה להישאר בארץ ולא נפגשנו אלא כעבור שבעה חודשים ממש ערב הפלגתי מלונדון לנוי יורק.

אני בחיפה בדרכי לצפת. בעוד כמה ימים נחזור לתל-אביב על מנת לצאת למסע הגדול. כל יום אני מחכה למכתבך.

Mlle Nora Rubinfeld, c/o Mr Rosenthal, 32 rue Mederic, Paris, France.

Mon fils cheri. Tel-Aviv, 2.11.53

Bonjour. Meme que j'ecris la lettre le soir. Comme c'est inquietant de ne pas savoir ou tu te trouves. L'essentiel, en tout cas, que tu lis la lettre. Papa est parti la semaine passee, mardi. J'ai recu deja un cable de Johannesburg. Ces jours-ci, va certainement arriver une lettre. J'espere de pouvoir alors prendre la decision. Je voudrai beaucoup te voir, mais je crains qu'un voyage pareil sera trop couteux. Quel moment heureux de nous revoir. Et on ne va pas se disputer. Est-ce vrai mon fils cheri?! Te voila un homme plus mur avec plus d'experience. Si le cure americain voudrait t'aider ce sera merveilleux. Je pense qu'il ne fallait pas ecrire sur la bourse, parce que les etudiants ont le droit de travailler une demi-journee. Il m'a dit qu'il va nous envoyer son ami, un juif americain. Je veux demander papa de lui ecrire une lettre. Comment vas-tu? Je t'embrasse beaucoup. Ta Maman.

Tel-Aviv, 1.11.1953

Chere Mlle Nora! Bientot je vous verrai et je saurai qui la bonne amie a Jeanot. Je suis pour le moment tout a fait desorientee. Quand meme je pense partir avant en Italie. Ayez la bonte de transferrer la lettre a Jeanot. Ecrivez moi quelques mots.

Avec mes meilleurs sentiments. Miriam.

בסמטת רואה Rouet נמצאה הסדנה של נורה שגרנו בה יחד כחודשיים עד שגורשתי מצרפת ועברתי לאיטליה (23.10.53). בשלב זה נורה פינתה את המקום ועברה לגור אצל קרובי משפחה עד שהצטרפה אלי. כעבור שבוע לערך. בינתיים ביקשתי להעביר את הדואר לזוג ידידים לאה ומילטון רוזנטל – דואר שהגיע אלי, בסופו של דבר, כאשר הייתי בפירנצה. הסיפור על הכומר האמריקאי פרח כליל מזיכרוני וממילא לא יצא ממנו דבר. כפי שאמא כותבת, סטודנטים רשאים לעבוד מספר שעות כל שבוע, בדרך כלל בתחום לימודיהם. הבעיה הייתה שבקשתי לאשרת סטודנט נדחתה והייתי חייב לעזוב את צרפת ללא זכות להגיש בקשה חדשה במשך לפחות שנה. תשעה חודשים לאחר מכן כבר הייתי בדרכי ללמוד אדריכלות בארה"ב.

בני היקר. תל-אביב, 1.11.53.

שלום ויום טוב. למרות שאני כותבת את המכתב בערב. כמה מדאיג שאני לא יודעת היכן אתה. העיקר, על כל פנים, הוא שתקרא את המכתב. אבא נסע [לדרום אפריקה] בשבוע שעבר ביום שלישי. כבר קבלתי ממנו מברק מיוהנסבורג. בימים הקרובים בודאי יגיע גם מכתב. אני מקווה שאז אוכל להחליט [מתי לנסוע]. אני רוצה מאוד לראותך אבל חוששת שהנסיעה תהיה יקרה מדי. איזה רגע של אושר תהיה הפגישה. נכון שלא נתחיל לריב בני היקר? הנה אתה גבר יותר בשל ועם יותר ניסיון. אם הכומר האמריקאי יהיה מוכן לעזור לך זה יהיה נהדר. אני חושבת שלא צריך היה לכתוב על המלגה היות ולסטודנטים מותר לעבוד חצי יום. הוא אמר לי שכאשר יחזור ישלח אלינו את ידידו, יהודי אמריקאי. אני רוצה לבקש מאבא לכתוב לו מכתב. כיצד אתה מרגיש? הרבה נשיקות. אמא.

גב' נורה היקרה. תל-אביב, 2.11.53.

בקורב אראה אותך ואדע מי היא ידידתו הטובה של ז'אנו. בינתיים אני מבולבלת לגמרי. וחושבת אולי בכל זאת אסע תחילה לאיטליה. אנא ממך העבירי את המכתב לז'אנו. כתבי אלי כמה מילים. ברכות מכל הלב, מרים.

Jean Frenkel c/o Rosenthal, 32 rue Mederic, Paris 17eme, France

(Postmark T-A 15.11.53)

Mon fils cheri. Tel-Aviv, vendredi 13.11.53

Il ne faut pas s'inquieter. J'etais tres fatigee. Mais apres le depart de papa j'ai beaucoup dormi. Maintenant je me suis beaucoup couchee et je me repose. C'est qui pese sur moi un peu, c'est la solitude. Le calme m'a fait du bien et je m'habitue, petit a petit. J'ai recommence meme lire. Bientot je veux commencer a peindre. Naturellement la radio ne marche pas. - Tres heureuse d'entendre que ...cette belle... je t'envie un peu. Je voudrai savoir quel projet tu fait. Ecris moi ce que t'as vu. J'ai envoye deux lettres a Paris sous l'adresse de Mlle Nora. Probablement, elle n'etait plus a Paris.

Je voudrai savoir comment tu te nourris?! C'est tres couteux le voyage. Je voudrai bien venir en Italie mais plutot il faut que je tarde un peu. A propos de paquets avec la ..... je crains qu'ils vont se perdre dans une route si compliquee.

J'attens une lettre a papa qui va peut-etre resoudre bien de chose. Il faut se patienter. Ecris moi. Attends jamais ma reponse. Si Mlle Nora est avec toi mes meilleurs compliments pour elle. Je t'embrasse tendrement. Maman.

יום ו' 12.11.53

בני היקר.

לא צריך לדאוג. הייתי מאוד עייפה. אבל לאחר נסיעתו של אבא שכבתי וישנתי הרבה ועכשיו אני רגועה. מעיקה עלי מעט הבדידות. השקט מועיל לי ואני מתרגלת אליו לאט לאט. אפילו התחלתי לקרוא. בקרוב אני מקווה להתחיל לצייר. אלא שאיני מצליחה. – אני מאושרת לשמוע ... זו היפה... אני כותבת מעט. אני רוצה לדעת מה תוכניותיך. כתוב לי על מה שראית. שלחתי שני מכתבים לפאריז לפי הכתובת של גבי נורה. כנראה שהיא כבר לא הייתה בפאריז. אני רוצה לדעת כיצד אתה מזין את עצמך?! זה יקר מאוד לנסוע. אני רוצה מאוד לבוא לאיטליה, אבל מוטב שאמתין קצת. ביחס לחבילה עם ה..... אני חוששת שבגלל הסיבוכים היא תאבד בדרך. אני מחכה למכתב מאבא שאולי יפתור הרבה בעיות. צריך להתאזר בסבלנות. אם הגבי נורה איתך מסור לה דרישת שלום חמה. אני מנשקת אותך ברוך. אמא.

Frenkel c/o Rosenthal, 32 rue Mederic, Paris 17eme, France,

Voila la Mon fils cheri

Tel-Aviv, 15.11.1953

4me lettre que je t'envoie a Paris. Tu te plains que je ne te reponds pas. Et bien, c'est la route qui est si complique. – Je veux savoir comment tu vas. Papa est aussi tres inquiet. Aujourd'hui j'ai recu une lettre de lui. Je te donne son adresse. Voila: Itzhak Frenkel, Johannesburg, Carlton Hotel, S.A. Ecris lui immediatement. Le 21 novembre il ouvre une exposition. Envoie lui une letter avec tes meilleurs voeux. Si tu resteras sur place au moins deux semaines, donne moi ton adresse. Je pense que la meilleure maniere d'ecrire. Alors n'est-ce pas on souhaite a papa bonne chance?!

Pourquoi tu ne m'ecris pas quelques choses sur tes aventures? Penses-tu que je ne pourrais pas te comprendre. Je suis curieuse et je te repondrai comme toujours, seulement sur les choses que tu veux. Bonne chance mon fils cheri. Je t'embrasse. Mes saluts a Mlle Nora. Comment est-elle? Ta Maman.

Quest-ce qu'il ya avec Michel?

ת"א 15.11.53

בני היקר.

הנה המכתב הרביעי שאני שולחת לך לפאריז. אתה מתלונן שאיני עונה לך. ובכן זה בגלל המסלול המסובך. אני רוצה לדעת מה שלומך. גם אבא מודאג מאוד. היום קבלתי ממנו מכתב. אני מצרפת את כתובתו: יצחק פרנקל, מלון קרלטון, יוהנסבורג, דרום אפריקה. תכתוב לו עכשיו. ביום ה-21 לנובמבר הוא פותח תערוכה. שלח לו את ברכותיך. אם תישאר באותו מקום לפחות שבועיים, תן לי את אותה כתובת. אני חושבת שזו תהיה הדרך הטובה ביותר להתכתב. האם לא נאחל לאבא הרבה מזל?! מדוע אינך כותב לי דבר מה על הרפתקאותיך? האם אתה חושב שלא אוכל להבין? אני סקרנית ואענה כמו תמיד רק על דברים שתרצה. הרבה מזל בני היקר. אני מנשקת אותך. דרישת שלום לגבי נורה. מה שלומה? האמא שלך. מה קורה עם מישל?

הערה: איני זוכר מי זה מישל, המדובר כנראה במורה שאמא מסרה לו חבילת בגדים או כסף עברי.

Mr Jean Frenkel, Florence, Poste Restante, Italie (Postmark T-A 25.11.1953)

Tel-Aviv, 22.11.53

Mon fils cheri!

Je me presse de te repondre sur ta carte postale, qu'elle m'a envoyee ton amie Nora: je lui sougerer d'ecrire. Tu es mon grand feignant. Pourtant je voudrai bien recevoir des grandes letters par toi-meme. Chque fois que je reçois quelques mots de toi je suis tres heureuse. As tu rien a me raconter? Les lettres que tu ecrivais a papa, il me les a toutes lues. J'etais enchantee. Maintenant je dois attendre le retour a papa et me contenter de quelques mots et si rares! Je t'ai ecrit en tout 4 lettres en France, que tu vas certainement recevoir. J'ai decide pour le moment de ne pas partir. Souvent je suis tres fatiquee et pas assez du courage pour partir en hiver. Je me repose beaucoup et pense bientot commencer a peindre. A propos des habits: c'est une folie, les envoyer d'ici. Si tu as besoin achete toi. Ecris moi si tu veux des paquets avec la nourriture. En tous cas, a travers de la France, la nourriture va s'abimer.

J'attends des nouvelles de papa. Le 21 novembre il devrait ouvrir une exposition a Johannesbours. Tiens les doigts Jeanot! Et voila l'adresse a papa: Itzhak Frenkel, Johannesburg, Carlton Hotel, S.A.

Tout a l'heure il n'y avait de lumiere. Tu peux reconnaitre, d'apres les phrases, mal ecrites, que je ne peux pas beaucoup voir, quand je reouvre les yeux. Je me depeche pour aller a la poste. Ecris mon fils souvent, n'attends pas mes lettres pour repondre. Souvent je te suis dans ta route.

Je t'embrasse. Ta maman

Chere amie a Jeanot! Mes meilleurs voeux a vous. La prochaine fois je vous ecrirai.

תל-אביב, 22.11.53

בני היקר.

אני ממחרת לענות לגלוית הדואר ששלחה לי ידידתך נורה. מעריכה שכותבת לי. אתה עצלן גדול שלי. עם כי הייתי שמחה לקבל מכתבים ארוכים בכתב ידך. כל פעם שאני מקבלת כמה מילים ממך אני מאושרת. האין לך מה לספר לי? המכתבים שאתה כותב לאבא ושהקריא לי את כולם הקסימו אותי. עכשיו עלי לחכות לשוב של אבא ולהסתפק בכמה מילים נדירות. כבר כתבתי ארבעה מכתבים לצרפת שבדאי תקבל אותם. החלטתי בינתיים שלא לנסוע. לעתים קרובות אני עייפה מאוד, ואין לי את האומץ לנסוע בחורף. אני מרבה לנוח וחושבת להתחיל לצייר בקרוב. באשר לבגדים זה שיגעון לשלוח אותם מכאן. קנה לעצמך אם אתה צריך. כתוב לי אם תרצה חבילות מזון על אף שהאוכל עשוי להתקלקל. אני מחכה לשמוע מאבא. ביום ה-21 לנובמבר הוא אמור לפתוח תערוכה ביוהנסבורג. אנא ז'אנו: "החזק לו אצבעות" והנה כתובתו: יצחק פרנקל, מלון קרלטון, יוהנסבורג. דרום אפריקה. ברגעים האחרונים לא היה חשמל. אתה יכול להיווכח על פי הכתב הגרוע שלא ראיתי הרבה. אני ממחרת לדואר. כתוב בני לעתים קרובות. ואל תחכה למכתב שלי על מנת לענות לי. לעתים אני מלווה אותך. נשיקות אמא.

ידידה יקרה של ז'אנו. איחולי הלבביים. בפעם הבאה אכתוב לך.

J.L. Frenkel, Fermo-Posta Firenze, Italia (Postmark T-A 30.11.53)

Mon Fils cheri!

Tel-Aviv, 29.11.53

Papa m'a ecrit dans sa derniere lettre, qu'il reve de partir en Italie et en France. Pourtant toi, tu as vis ce beau reve. Tu dois etre heureux de faire un tel voyage. Et je sais que tu l'es. Mais maintenant assez mon fils cheri Jeanot! Je m'oppose de tout mon coeur a tes projets. Il faut avoir pour cela des parents tres riches et tu ne les as pas. Aussi nous ne sommes pas assez jeunes. Heureusement que tu es deja assez grand pour vivre sur ta propre force. Si pas en Europe alors en Israel. Je sais tres bien que tu voudrai travailler. Dans les temps ou toutes les frontieres etait libre, un jeune homme pouvait voyager et travailler. Maintenant la situation est differente. Partout manque de travail, la vie chere. Pour etudier en

Amerique il faut ou bien travailler ou avoir des grandes ressources; meme seulement pour partir la-bas et pour le commencement. Le visa mon fils, on attend parfois une annee. Naturellement si on sera en France, c'est aussi pour toi plus facile. Tu sais combien papa a besoin de l'argent! Aussi moi je ne peux plus travailler comme avant. Maintenant je veux vivre comme peintre et pas femme d'un peintre. Apres le depart a papa j'etais malade (je l'etais deja avant, mais il fallait aider papa). La moindre chose m'excite. Je suis bien decidee de guerir, et ne pas trop vieillir. Je deteste la vieillesse et la maladie.

Il y a des centaines de jeunes gens en Israel qui apprennent en travaillant. Je ne vois pas pourquoi tu ne peux pas faire autant. Quel dommage, que je n'ai pas le talent d'ecrivain; ma lettre serait certainement plus comprehensible. Je t'aurai bien explique, combien je suis malade de cette situation. Je t'aime et je pense a toi tout le temps et je souffre de ta situation. Tu es si jeune. Toute la vie est devant toi – a mon avis – je ne sais pas si je pourrai t'envoyer le lexicon en Italie. Donne moi une adresse privee de ton domicile si cela est possible. On ne peut courir apres toi. En tout cas donne moi aussi l'adresse de ton amie en France. Je peux pas lire l'adresse que tu m'as envoyee. Ecris les lettres de ta main. J'aime ton ecriture avec toutes les fautes.

Je t'embrasse tendrement. Miriam.

בני היקר. תל-אביב 29.11.53

אבא כותב לי במכתבו האחרון שהוא חולם לנסוע לאיטליה וצרפת ואילו אתה מיישם חלום יפה זה. אתה צריך להיות מאושר לערוך את המסע ואני יודעת שכך הדבר, אבל עכשיו מספיק ז'אנו בני היקר. אני מתנגדת בכל לב לתוכניותיך. לצורך זה צריך שיהיו לך הורים עשירים מאוד ולך אין. בנוסף גם איננו כל כך צעירים. למרבה המזל אתה די מבוגר על מנת לחיות בכוחות עצמך. אם לא באירופה אז בישראל. אני יודעת היטב שאתה הייתה רוצה לעבוד. בזמנו כאשר הגבולות היו פתוחים בחור צעיר יכול היה לנסוע ולעבוד. עכשיו המצב שונה. בכל מקום יש חוסר עבודה, החיים יקרים. כדי ללמוד באמריקה צריך לעבוד או מקורות כסף גדולים. אפילו רק עבור הנסיעה והתקופה הראשונה. לקבלת ויזה צריך לפעמים לחכות שנים. כמוכן שאם נהיה בצרפת גם לך יהיה יותר קל. אתה יודע עד כמה אבא צריך כסף. גם אני איני יכולה לעבוד כמו פעם. עכשיו אני רוצה לחיות כציירת ולא כאשתו של צייר. לאחר נסיעתו של אבא הייתי חולה (הייתי כבר קודם אבל צריך היה לעזור לאבא). כל דבר קטן מקפיץ אותי. אני חייבת להבריא ולא להזדקן מדי. אני שונאת את הזקנה ואת המחלות.

יש מאות צעירים בישראל הלומדים ועובדים בו זמנית. איני רואה למה אינך יכול לעשות כמותם. כמה חבל שאין לי את הכישרון של סופר. מכתבי היה בודאי יותר מובן. הייתי מסבירה טוב יותר עד כמה אני חולה בגלל מצב זה. אני אוהבת אותך וחושבת עליך כל הזמן וסובלת בגלל מצבך. אתה כה צעיר, לדעתי, כל החיים לפניך. – איני יודעת אם אוכל לשלוח לך את הלקסיקון לאיטליה. שלח לי את הכתובת של מגוריך אם הדבר אפשרי. אי אפשר לרוץ אחרריך. בכל מקרה תן לי גם את הכתובת של ידידתך. איני מצליחה לקרוא את הכתובת שנתת לי. כתוב לי. אני אוהבת את המכתבים שלך עם כל השגיאות. אני מחבבת אותך ברוך, אמא.

J.L. Frenkel, Fermo-Posta Firenze (Roma), Italia(Postmark T-A 6.12.53)

Jeanot mon fils tres cheri! T-A, 6.12.53

Depuis que tu es parti je t'ecris des innombrables lettres que tu n'as jamais recues. Elles n'etaient pas ecrites, mais pensees. As-tu jamais senti? J'etais tellement fatiguee et occupee, je ne pouvais pas vaincre cette grande lassitude. Quand apres le depart a papa j'etais malade et il y avait du calme autour de moi, il fallait rien faire pour personne. Je t'ai envoye

plusieurs lettres a Paris. Je ne sais pas si tu les a recues? – Maintenant que tu es deja jeune homme je peux te le dire: tu es ma joie et ma douleur. Jamais aucune amie a toi, meme la plus gentille je ne pourrais pas tellement aimer` meme pas tes enfants. Tu es le sang de mon sang. C'est un sentiment avec lequel on est nee et contre lequel on ne peut rien. La photo m'a fait une grande joie! Nora est une fille gentille. Mais toi je te regarde toute la journee et je pleure de joie. J'ai trouve une petite lentille agrandissante (que papa a achete pour les reproductions) et je la garde. Tu es devant moi tout vivant. Ta petite amie est aussi gentille mais si on ne connait pas la personne on ne sait pas d'une petite photo comment elle est. – J'espere que tu m'as repondu sur la lettre que je t'ai ecrit entre les temps. Ce lexicon, j'enverrai bientot. Il est assez difficile de le trouver. Je suis heureuse, te voit content et en bonne sante. Aussi moi je me sens beaucoup mieux. Je t'embrasse sur les deux joues. Maman.

תל-אביב, 6.12.53

ז'אנו בני היקר

מאז שנסעת אני כותבת לך אין ספור מכתבים שאף פעם לא קיבלת, ואשר לא כתבתי אלא רק חשבתי עליהם בלבי. האם לא הרגשת? הייתי כך כך עייפה ועסוקה. לא יכולתי להתגבר על חולשה גדולה זו. כאשר חליתי לאחר נסיעתו של אבא וסביבי היה שקט ולא הייתי צריכה לעשות דבר עבור אף אחד, שלחתי לך מכתבים רבים לפאריז. איני יודעת אם קיבלת אותם. עכשיו שהינך כבר גבר אני יכולה לומר לך: אתה שמחתי וכאבי. אף ידידה שלך אפילו היותר נחמדה לא תוכל לאהוב כך. אפילו לא ילדך. אתה הדם מדמי. זוהי הרגשה שאיתה נולדים ואי אפשר לעשות דבר כנגדה. הצילום גרם לי אושר רב. נורה היא נערה נחמדה. אבל עליך אני מסתכלת כל היום ובוכה מרוב שמחה. מצאתי זכוכית מגדלת קטנה (שאבא קנה על מנת להסתכל בפרודוקציות) ואני מתבוננת ואתה נראה כאילו חי. ידיתך נראית נחמדה גם היא. אבל כאשר אין מכירים אי אפשר לדעת איך היא מתמונה קטנה. אני מקווה שבינתיים כבר ענית למכתבים שכתבתי לך. בעניין הלקסיקון אברר בקרוב. די קשה למצוא אותו. אני שמחה לראותך מאושר ובריא. גם אני מרגישה טוב יותר. אני מנשקת אותך על שני לחיידך. אמא.

J.L. Frenkel, Fermo-Posta Firenze (Postmark T-A 10.12.53 Roma), Italia)

Mon fils cheri!

Tel-Aviv, 7.12.1953 Je

t'ecrirai cette fois une petite letter. J'ai rencontre un homme qui part a Milano. Je lui ai donne un beau paquet pour toi` il est comme celui de Ratcliff. Tu devras le reprendre a Milano. Voila l'adresse: Benjamin Grabstein, chez Luigia Wolpi, via Aviati, Milano. Puisqu'on ne connait pas ton adresse, il faudra que tu te deranges personnellement. Ce serait regrettable, si ces belles choses se perdraient. Alors voila: Benjamin Grabstein, chez Luigia Wolpi, Via Aviata, Milano. Ecris vite si tu est content. Je t'embrasse tendrement. Maman.

ת"א, 7.12.53

בני היקר.

הנני כותבת לך הפעם מכתב קצר. פגשתי באיש אחד שנוסע למילאנו ונתתי לו חבילה יפה עבורך. היא כמו זו מראדקליף. תצטרך לקחת את החבילה אצלו במילאנו. הנה הכתובת: בנימין גרבשטיין אצל לואיזיה וולפי, ויה אויאטה, מילאנו. היות ואיננו יודעים את כתובתך תצטרך להטריח את עצמך. יהי זה חבל אם חבילה יפה זו תאבד. כתוב מהר אם אתה מרוצה. אני מנשקת אותך. אמא.

J.L. Frenkel, Poste restante, Roma, Italia (Postmark: Tel-Aviv: 16.12.53)

Mon cher fils!

Tel-Aviv, 12.12.1953

Cette fois je t'ecrirai quelques mots seulement. J'ai recu ta carte postale. Avant que j'ai recu ta lettre de Florence j'ai envoye un paquet en

Italie. C'est un paquet comme Ratcliffe. J'ai aussi envoye une adresse. L'ami qui est parti sera a Milano. Il va laisser le paquet chez son ami et voila l'adresse: Benjamin Grabstein, chez Luigia Wolpi, Via Aviati, Milano. Tu dois personnellement recevoir ce paquet et vite, qu'il ne se perd pas. Je t'embrasse, Maman.

בני היקר. ת"א 12.12.53
אני כותבת לך רק כמה מילים, קיבלתי את הגלויה שלך. לפני שקיבלתי את המכתב מפירנצה שלחתי חבילה למילאנו. החבילה כמו ראטקליף. אני שלחתי גם את הכתובת של האיש במילאנו. הוא ישאיר את החבילה לפי אותה כתובת: בנימין גרבשטיין אצל לואיזיה וולפי, יאה אוויאטי, מלאנו. תיקח אותו בעצמך שלא ילך לאיבוד. נשיקות. אמא.

J.L. Frenkel, Poste restante, Firenze, Italie(Postmark: T-A, 30.12.53)

Mon fils cheri! T-A, 30.12.53

Seulement hier j'ai reçu ta lettre de Rome. Je crains que tu ne vas pas recevoir cette lettre a temps a Florence et je ne saurais pas ou tu te trouve. Aussi papa t'a envoye un paquet. Tu vas le trouver a la poste a Florence. Il ne savait pas comment le faire et ou tu te trouves. La chose est assez compliquee parce que tu voyages. Alors tu seras riche en nourriture. – Tu as maintenant bien beaucoup. Je voudrais savoir comment est la vie et les gens en Italie. As-tu connu beaucoup des gens. Je me rappelle de l'Italie, 2 mois avant ta naissance, alors en passant j'ai vu un peu de misere et les soldats mussoliniens qui m'ont fait peur. – Papa se plaint que tu n'ecris pas. Il se trouve a Capetown. A Johannesburg il n'a pas fait de grandes affaires.

Esperons qu'a Capetown ca sera mieux. Il voudrait qu'on se rencontre en Italie. Et toi? Ecris moi sur ta vie. Avoue Jeanot, tu te sentiras mieux. Tu te rappelles comment c'était dans ton enfance? Tu m'as promis une lettre. Je l'attends avec impatience. Je me sens maintenant pas mal. Par une diete tres stricte, je fais diminuer la tension du sang. Elle est maintenant presque normale. Aussi les autres indispositions vont s'arranger. On lutte pour la sante, pour pouvoir lutter dans la vie et detruire cette sante. Il faut finir avec ces voyages mon fils! Est-ce le voyage d'un ecrivain Jeanot? J'ai tout le temps cette impression. En tout cas je voudrais que tu continues d'ecrire. C'est mon conseil` peut-etre tu n'en as pas besoin? Ou est Nora? De ces lettres je ne me rends pas compte comment elle est. En tout cas gentille.

Je travaille et je me sens moins solitaire. Ecris de suite. Comme je voudrais te voir un peu! Je t'embrasse tendrement Maman.

בני היקר. ת"א, 30.12.53
רק אתמול קיבלתי את מכתבך מרומא. אני חוששת שלא תקבל מכתב זה בפירנצה בזמן. ואני לא אדע היכן למצוא אותך. גם אבא שלח לך חבילה. אתה תמצא אותה בדואר בפירנצה. הוא לא ידע מה לעשות והיכן למצוא אותך. העניין מסובך למדי מפני שאתה נוסע. עכשיו תהיה עשיר במזון. יש לך עכשיו די הרבה. ואני רצה לדעת על חייך והאנשים באיטליה. האם הכרת רבים? אני זוכרת את איטליה שני חודשים לפני שנולדת. אז ראיתי הרבה עניים אומללים וחיילים של מוסוליני שהפחידו אותי.

אבא מתלונן שאינך כותב לו. הוא נמצא ב-קייפטאון. הוא לא מכר הרבה ב-יוהנסבורג. נקווה שיצליח יותר ב-קייפטאון. הוא רוצה שנפגש באיטליה ואתה? כתוב על חייך. תודה ז'אנו אתה תרגיש יותר טוב. אתה זוכר כיצד זה היה בילדותך? הבטחת לי מכתב אני מחכה לו בכיליון עיניים. אני מרגישה לא רע. על ידי דיאטה חמורה מאוד אני מורידה את הלחץ הדם, ועכשיו הוא כמעט נורמלי. גם שאר המכאובים יסתדרו. נלחמים למען הבריאות כדי להיאבק עם קשיי החיים ההורסים לנו את הבריאות. עליך בני להפסיק עם הנסיעות

הללו. האם אלה, ז'אנו, מסעותיו של סופר? כך אני מתרשמת כל הזמן. בכל מקרה אני רוצה שתמשיך לכתוב. זו היא עצתי. אולי אינך מרגיש את הצורך?
היכן נורה? מהמכתבים איני מרגישה כיצד היא? בודאי נחמדה.
אני עובדת ומרגישה פחות לבד. כתוב לי מיד. כמה אני רוצה קצת לראותך. אני מנשקת אותך. אמא.

J.L. Frenkel, Florence, Poste restante, Barcellona, Espagne (Postmark: T-A, 7.1.54)

Mon fils cheri! T-A, 7.1.54

Il est nuit, 4 heures. Je ne dors pas et je pense a toi. Il me semble que tu es tres triste et seul. Quelque part dans ce mond froid et etrange se trouve mon fils. Mais mon coeur est avec toi. Si tu es dans detresse ecris moi. N'importe quoi que c'est soi. Est-ce qu'il y a quelqu'un qui te comprend mieux que moi et qui pense seulement a ton bien? – As tu pense retourner en France? J'ai compris alors des raisons de refus, du gouvernement francais. C'est lorgueuil et la necessite de la viande humaine. Si tu veux que je m'adresse au consul ici?! Pour l'argent tu pouvais t'en arranger. Je sais meme tout exactement. – Puisque tu preferes partir en Amerique ne t'en fais pas. As-tu la possibilite de partir? Les recommandations j"ai arrange. Dolev m'a dit que tu t'es marie. Est-ce vrai? Pourquoi tu ne m'as pas ecrit? C'est pas beau de ta part.

Tu vois mon fils, que la solitude a aussi des bons cotes. Tu dessines, et c'est tres important. Cette lutte entre le besoin d'etre heureux, simplement heureux et le besoin de creation est malheureusement trop prononce chez nous. Si tu viendras tu pourras faire a la maison la peinture (je pense qu'on sera en Europe cette annee). Il y a enormement de couleurs. Si cela te plait tu pourras meme faire la sculpture (il y a un sculpteur d'ici a Rome). Comment t'a plu Picasso. L'ancien ou le neuf? Est-ce que tu comprends un peu l'italien? Pour le theatre c'est absolument necessaire. Jeanot fais-moi le plaisir achete une petite grammaire francaise et apprends la conjugaison. Rien que regarder quand tu ecris lettres tu vas deja beaucoup apprendre.

Papa a maintenant une exposition a Capetown. Ne t'inquiete pas. Il t'a envoye des lettres a Florence. Aussi moi j'ai ecrit a Florence, mais tu n'as pas recu ces lettres. As tu recu le paquet a papa en Florence? Je suis tres heureuse de te savoir en bonne sante et avec cette annee 54 on espere que de beaux evenements. Apres le froid passe, j'irai en Europe. Je t'embrasse tendrement. Maman.

Il est 5 heures du matin je veux encore dormir un peu Bubale mon cheri! Dors bien. A 9 heures et demi je t'ecris. Une grande demande j'ai a toi. Fais pour l'Italie en dessin` mais aussi la vie. Comme Taslitzki mais si tu ne veux pas refuse franchement. Comme je t'aime Jeanot!

תל-אביב, 7.1.54

בני היקר.

השעה 4 בלילה ואיני ישנה וחושבת עליך. נדמה לי שאתה בודד מאוד ועצוב. אי שם בעולם זה הקר וזר נמצא הבן שלי. אבל לבי איתך. אם אתה סובל כתוב לי. לא חשוב מהו הדבר. האם יש מי שמבין אותך טוב יותר ממני והחושב רק על טובתך. האם חשבת לחזור לצרפת? הבנתי שהסיבות לסירוב השלטונות הצרפתיים הן בעיקרן יהירות והצורך בבשר תותחים. אם תרצה אלך לדבר כאן עם השגריר הצרפתי. באשר לכסף תוכל להסתדר. איני יודעת בדיוק כיצד. אם אתה בוחר לנסוע לארה"ב אל תדאג. האם יש באפשרותך לנסוע? את ההמלצות סדרתי. דולב אמר לי שהתחתנת. האם זה נכון? מדוע לא כתבת לי? זה לא יפה מצידך.

אתה רואה בני לבדידות יש גם צדדים חיוביים. אתה רושם וזה חשוב מאוד. המאבק הזה על מנת להיות מאושר, פשוט מאושר והצורך הזה ליצור הוא לרוע המזל יותר מדי חזק אצלנו. אם אתה תבוא תוכל לצייר בבית (אני חושבת שהשנה נגיע לאירופה) יש המון

בוריס טסליצקי, המחנה הקטן בבוכנוולד, 1945,
5X3 מ', המוזיאון לאמנות מודרנית, פאריז.

צבעים. אם תרצה תוכל אפילו לפסל (יש אחד פסל מכאן ברומא). איך מוצא חן בעיניך פיקאסו הישן או החדש? האם אתה מבין קצת איטלקית? עבור התיאטרון זה הכרחי. זיאנו עשה לי טובה וקנה מילון צרפתי קטן ולמד לאיית. אפילו מהבדיקה כאשר אתה כותב את המכתבים אפשר ללמוד הרבה.

לאבא יש עכשיו תערוכה ב-קייפטאון. אל תדאג. הוא שלח לך מכתבים לפירנצה. גם אני כתבתי מכתבים לפירנצה. האם קיבלת שם את החבילה מאבא.

אני שמחה מאוד שאתה בקו הבריאות משנה זו 1954 אנחנו מקווים רק לאירועים טובים. לאחר שיעבור הקור אסע לאירופה. אני מנשקת אותך. אמא.

השעה 5 בבוקר. אני כבר רוצה קצת לישון, בובלה שלי יקר. תישן טוב. השעה 9 וחצי ואני כותבת לך. יש לי בקשה גדולה ממך. תרשום את איטליה אבל גם את החיים כמו טסליצקי (Taslitzky, 1911) אבל אם אינך רוצה תימנע בכנות. כמה שאני אוהבת אותך זיאנו.

J.L. Frenkel, Poste restante, Madrid, Espagne(Postmark T-A 31.1.54, Barcelona 3.2.54)

Mon fils cheri! Tel-Aviv, 29.1.1954

L'hiver est assez dur ici en Israel cette annee' surtout pour moi que je suis toute seule et presque tout le temps malade. Apres cette tension du sang qui est descendue par diete tres severe j'ai recu une inflammation du sac biliaire une maladie chronique. Je suis beaucoup couchee et parfois je ne peux meme pas travailler. Le pire est passé. Ca va mieux. Je tombe parfois trop en apathie, peut-etre c'est reverie. Je pense bien des lettres intelligentes et interessantes, mais je ne les ai pas ecrites. De vraies lettres d'une bonne maman, mais tu ne pourras pas les lire. Vraiment je suis pas une mere modele, ce qui me rendres triste. J'ai toujours lutte avec de trop grandes difficultes. La vie est dure si on ne la comprend pas comme tous les gens d'une maniere

Je ne suis pas faite sur commande des gens raisonable il parait. Le meme cas avec toi. L'amour est la force creatrice, mais pas toujours commode. La lettre que tu m'as ecrite avec Nora m'a rejouie. Je suis tres heureuse que vous vous tant aimez. Je regrette bien de ne pas pouvoir etre un peu avec vous. Je n'ai pas la possibilite financiere. Aussi je ne sais pas comment tu te figures ta vie. Je faisais le maximum. – Dans le "Olam Haze" ils ont ecrit, que tu gagnes avec des dessins ta vie un peu, que tu t'es marrie, ta femme est quelques annees plus agee, elle est americaine des Shanghai, peintre et vous gagnez en dessinant la vie. Comme cela je me suis rappee que tu as vraiment du talent et je ne sais pas pourquoi ne pas le developper? Il faut liberer toutes les forces creatrices qu'on possede. Savoir dessiner?! Quand on travaille on apprend. Quand j'etais enfant j'etais folle pour les couleurs et je peignais a l'aveugle. Je ne savais pas dessiner, dans le sens classique. On peut tout apprendre l'essentiel c'est la force creatrice. Un homme intelligent arrive a tout, s'il veut. L'achitecture n'est pas loin de la peinture, meme que ce n'est pas l'epoque de la renaissance il faut savoir dessiner. A mon avis tu es doue. Rappelle toi a Vercors. – A propos les pierres de la cimetiére, j'en ai vue des choses!! Ici en Israel, c'est la moindre des choses, nous les vivants, nous plus que les morts.

Les affaires a papa ne sont pas merveilleuses, malheureusement. Il m'a repondu deja a propos de ce paquet. Je n'ai pas compris de quoi il s'agit, mais je veux lui demander. Je pense que je veux m'en charger. En tout cas voila l'adresse a papa. Kapetown Hotel AVALON, S.A. Ecris de suite parce que papa doit quitter Capetown. Je te renseignerai pour le mieux. C'est que tu es colereux! Je voudrai savoir jusqu'a quand tu resteras en Espagne. Papa il a recu prolongation de visa pour 6 semaines. Cela veut dire les premieres journees de Mars. On va decider jusque la ou

partir. Il ne veut pas revenir en Israel. C'est vraiment trop complique et couteux. Je pense partir en France et Angleterre et faire des expositions. La vie des dure. Entre le temps je travaille. – Ecris de suite. Beaucoup des baisers et des sourires a toi. Maman.

Chere petite Nora! J'ai bien voulu vous ecrire une lettre. Je le ferai dans quelques jours. Je vous embrasse.

Maman Miriam

בני היקר. תל-אביב, 29.1.54
החורף כאן בישראל די קשה השנה. במיוחד עבורי שאני לבד וכמעט כל הזמן חולה. אחרי שלחץ הדם ירד הודות לדיטה החמורה קבלתי דלקת כיס המרה, מחלה בעלת אופי כרוני. אני שוכבת ולפעמים אני לא יכולה לעבוד. הגרוע ביותר כבר עבר ואני מרגישה יותר טוב לעתים אני אפאטית מדי ואולי מהוררת מדי. חשבתי על מכתבים אינטליגנטים. מכתבים אמיתיים של אמא טובה. אבל לא תוכל לקרוא אותם. למען האמת איני אמא למופת. דבר המצער אותי מאוד. תמיד נאבקתי כנגד קשיים גדולים מדי. החיים קשים ובמידה מסוימת אינם מובנים לי וגם איני בטוחה כמו כל האנשים המפוכחים. כך גם אתה. האהבה היא כוח יצירתי אבל לא תמיד נוחה. אהבתי את המכתב שכתבת לי ביחד עם נורה. אני מצטערת שאיני יכולה להיות זמן מה איתכם. אין לי את האמצעים הכספיים. גם איני יודעת כיצד אתה מתאר לעצמך את חייך. אני עושה את המקסימום. ב"העולם הזה" התפרסם שאתה מתקיים קצת מצויר והתחתנת עם ציירת אמריקאית משנחאי המבוגרת ממך בכמה שנים. אני יודעת שיש לך כישרון אז למה שלא תפתח אותו? למה לא לשחרר את כל הכוחות היצירתיים שיש בנו?! לדעת לצייר? כאשר עובדים לומדים. כאשר הייתי ילדה הייתי משוגעת לצבעים וציירתי כאילו "על עיוור". לא ידעתי לצייר במובן הקלאסי. ניתן ללמוד הכול. העיקר הוא כוח היצירה. אדם אינטליגנטי מגיע לכל אם הוא רוצה. האדריכלות אינה רחוקה מצויר. על אף שאין זו תקופת הרנסאנס, צריך לדעת לרישום. לדעתי אתה מוכשר מאוד. זכור את וורקור. - אגב מצבות בית הקברות ראיתי דברים כאן בארץ !! אבל זה פחות חשוב מאשר האנשים החיים; יותר מאשר המתים. עסקיו של אבא אינם מזהירים לרוע המזל. הוא כתב לי ביחס לחבילה ששלח לך. איני יודעת במה מדובר. אבל אשאל אותך. אני יכולה לטפל בדבר. ובכל מקרה הנה כתובתו של אבא: קייפטאון מלון אוואלון, דרום אפריקה. כתוב לו מיד, כי עליו לעזוב את קייפטאון. אני איידע אותך ביתר פירוט. כמה שאתה כעסן. אני רוצה לדעת כמה זמן תישאר בספרד. אבא קיבל הארכת השעות לעוד שישה שבועות. פירושו של דבר עד תחילת מרץ. עד אז נחליט לאן ניסע. הוא אינו רוצה לחזור לישראל. זה באמת מסובך ויקר מדי. אני מתכננת לנסוע לצרפת ולאנגליה ולערוך תערוכות. החיים קשים. בינתיים אני עובדת – כתוב לי מהר. נשיקות וחיוכים, שלך אמא.

נורה קטנה ויקרה. מאוד רציתי לכתוב לך. אני אעשה זאת בעוד כמה ימים. נשיקות. אמא מרים.

וורקור (Vercors 1902-91) - שם העת של סופר ומאייר צרפתי. נודע בזכות ספרו: "שתיקת היס", 1942. הספר עורר בזמנו פולמוס, בגין גישה שנראתה אוהדת מידי לכובש הגרמני.

J.L. Frenkel, Poste restante, Madrid, Espagne (Postmark: T-A, 11.2.54 – Madrid, 17.2.54)

Mon fils cheri!

Tel-Aviv, 11.2.1954

Ta lettre ma bouleversee. Je ne peux rien faire, sauf ecrire a papa. Ta derniere lettre j'ai envoyee aussi a papa. Si tot l'avoire recue je t'ai repondu. Comme cela je reponds sur chacune de tes lettres. Si je ne t'ai pas envoye l'adresse a papa, c'est premierement qu'il n'a pas maintenant de sejour stable. Aussi il ecrit tres peu. Je suis triste et meme desesperee. Malgre tout cela l'etat de sante est meilleur. Je fais une diete tres stricte. Tu ne vas pas me reconnaitre tellement j'ai maigri. Je suis meme habituee a la solitude. Je travaille beaucoup. Pourtant un seul tableau j'ai fini,

mais il me plait bien. Si c'est pas le chagrin et souci qui me devore!! Tu as certainement reçu ma lettre. Je reponds plutot a toi qu'a papa. J'attends une lettre de papa qui va decider notre voyage. Comme je te disais il écrit tres peu. Tu dois avoir la patience. Dans ma lettre je t'ai donne l'adresse a papa. Apres avoir reçu la lettre je t'ecrirai sa nouvelle adresse. Je suis tres triste, je ne dors pas et j'ai du chagrin et j'apprends l'anglais. Je t'embrasse beaucoup. Maman.

Ma chere Nora. Je vous ai promis d'ecrire une lettre mais je ne peux pas maintenant. Peut-etre qu'on se verra. Votre ecriture a change. Elle est plus libre. Jeanot doit quand meme dessiner. Je vous embrasse de tout coeur. Miriam.

בני היקר. ת"א, 11.2.1954

מכתבך הסעיר אותי. איני יכולה לעשות דבר אלא לכתוב לאבא. גם את מכתבך האחרון שלחתי לאבא מיד עם קבלתו. אני עניתי לך כפי שעשיתי עם כל שאר המכתבים. אם לא שלחתי לך את כתובתו של אבא זה בראש ובראשונה מפני שאין לו כרגע מקום קבוע היות והוא בנסיעות. בנוסף הוא ממעט לכתוב. אני עצובה ואפילו מיאאשת. עשיתי דיאטה חמורה מאוד. לא תוכל להכיר אותי, כל כך רזיתי. אפילו התרגלתי לבדידות. אני עובדת הרבה. סיימתי רק תמונה אחת אבל אני מרוצה ממנה. אלמלא הצער והקשיים המכרסמים אותי. בודאי קיבלת את מכתבי. בחרתי לכתוב לך מאשר לאבא. אני מחכה למכתב מאבא עם ההחלטה על נסיעתנו. אבל כפי שכבר אמרתי הוא כותב מעט מאוד. תצטרך להתאזר בסבלנות. במכתב שלי מופיעה הכתובת של אבא. לאחר שאקבל ממנו מכתב אשלח לך את כתובתו החדשה. אני עצובה מאוד. איני ישנה מרוב צער. אני לומדת אנגלית. הרבה נשיקות. אמא. נורה יקירתי. הבטחתי לכתוב לך, אבל איני יכולה כרגע. אולי נתראה. כתב היד שלך השתנה. הוא יותר חופשי. ז'אנו צריך בכל זאת לצייר. אני מנשקת אותך. מרים.

J.L. Frenkel, Poste restante, Madrid, Espagne (Postmark: T-A, 15.2.54 – Madrid, 19.2.54)

Mon fils cheri!

ussi a Tel-Aviv l'hiver est cette annee plus difficile. Mais bientot on aura le printemps et la vie sera plus facile. D'ailleurs je pense partir jusque la en Europe. Naturellement pas toute seule. Voila la difficulte! Papa (tu le connais) se laisse influencer par toutes sortes de gens. Il veut partir de l'Afrique directement en Amerique du Sud tout seul. Je m'y oppose. Premièrement, il ne doit pas devenir voyageur en tableaux. Nous pouvons encore faire des expositions a Paris. Il n'est pas encore trop tard. On pourrait alors aller aussi en Espagne. Ce serit pour moi une joie sans bornes. Il y a encore assez de raisons pour lesquelles je m'y oppose. Tu dois toi meme le savoir. Pour papa c'est un grand malheur. Je lui avais ecrit cela. Aussi j'ai ecrit que pour un voyage pareil il faut au moins une annee. Papa pense faire en 2-3 mois. Je lui ecris que Nora pourra nous aider a partir en Amerique. En amie, je te demande d'ecrire a papa une lettre gentille (aussi Nora peut ecrire quelques mots). Ne dis pas que je t'ai renseigne. Seulement raconte que l'Espagne est tres interessante et des biens sur l'importance d'une exposition a Paris. Si tu as a Paris des amis c'est tres bien. A moi ecris une lettre gentille, que tu pars en Amerique et que je viens en Espagne. C'est pour un visa. Papa il a aussi la possibilite de partir en Angleterre. Je suis desesperée. Le temps passe vite mon fils. Un mois c'est pas beaucoup. Pour toutes tes decisions je suis tres contente. Tu as beaucoup de sens pour les formes. Essaie de faire la sculpture: Nora est gentille. Dis lui que la question d'age est sans importance. Je la trouve gentille est sympathique. Comment vas tu

t'arranger?! Je suis tres inquiete. N'ecris pas a papa sur l'habit! Il ne doit pas tout savoir. Je t'embrasse et aussi Nora. Maman.

Peut-etre on se verra bientot.

בני היקר.

גם בתל-אביב החורף השנה קשה יותר. אבל בקרוב יבוא האביב והחיים יהיו קלים יותר. אגב עד אז כבר אסע לאירופה וכמובן שלא לבד. הנה הקושי אבא (אתה מכיר אותו) השתכנע על ידי כל מיני אנשים. הוא רוצה לנסוע בעצמו ולבד, מדרום אפריקה לדרום אמריקה. אני מתנגדת. קודם כל עליו להימנע מלהפוך לסוכן נוסע של תמונות. אנחנו עדיין יכולים לערוך תערוכות בפריז ומשם לנסוע לספרד. עבורי תהיה זו הנאה ללא גבול יש עוד מספיק סיבות שבגללן אני מתנגדת ואשר אתה יכול לגלות בעצמך. עבור אבא זהו אסון גדול. אני כתבתי לו על כך: לנסיעה מסוג זה צריך לפחות שנה. אבא חושב על 2 או 3 חודשים. כתבתי לאבא שנורה תוכל לעזור לנו לנסוע לאמריקה. אני מבקשת שתכתוב לאבא מכתב נחמד (גם נורה יכולה לכתוב לו כמה מילים). אל תאמר לו שבקשתי ממך. רק אמור לו שספרד מאוד מעניינת ובמיוחד את חשיבותה של תערוכה בפריז. אם יש לך ידידים בפריז זה טוב מאוד. תכתוב לי מכתב נחמד שאתה נוסע לאמריקה ושאבוא לספרד. זה בשביל ויזה. אבא יכול גם לנסוע לאנגליה. אני מיואשת. הזמן עובר מהר בני. חודש זה לא הרבה. אני שמחה על כל החלטותיך. יש לך חוש טוב לצורה. נסה לפסל. נורה נחמדה. אמור לה שלשאלת הגיל אין חשיבות. אני מוצאת שהיא נחמדה וסימפטית. איך תסתדר? אני מאוד מודאגת. אל תכתוב לאבא על החליפה! הוא לא צריך לדעת הכול. אני מנשקת אותך וגם את נורה. אמא.

אולי נתראה בקרוב. מרים.

J.L. Frenkel, Poste restante, Madrid, Espagne. Postmark: Madrid, 27.3.54.

Mon fils cheri!

Tel-Aviv, 4.3.54

Il y a trois semaines que tu n'as pas ecrit. Je n'ai pas repondu. C'est vrai, mais j'etais malade. J'avais une mauvaise grippe. Maintenant ca va mieux et je pense partir. Je veux partir par avion a Madrid et rencontrer papa, pour continuer avec lui le voyage. Si je ne pourrai pas partir assez vite il doit m'attendre. Je ne pourrai pas voyager toute seule. La lettre que tu m'as envoyee n'est pas exacte pour le consul. Il faut ecrire de ta part ou de Nora (1) la possibilite de me nourrir pendant mon sejour, je pense un mois. (2) L'adresse privee et pas poste restante. J'attends la reponse pour faire les demarches. Je veux partir le plus vite possible. Ecris quand meme comment tu vas et Nora? Qu'est ce qu'il y a avec ton voyage. Reponds vite. Je vous embrasse. Maman.

Ecris l'adresse exacte.

בני היקר.

ת"א, 4.3.54

זה שלושה שבועות שלא כתבת לי. אני לא ענית לך. זה נכון. אבל הייתי חולה. הייתה לי שפעת קשה. עכשיו המצב יותר טוב ואני חושבת לנסוע. אני מתכוונת לטוס למדריד ולפגוש שם את אבא ולהמשיך איתו. אם לא אוכל לצאת מספיק מהר הוא יצטרך לחכות לי. איני יכולה לנסוע לבד. המכתב ששלחת לי אינו מספק את הקונסול. אתה צריך לכתוב או נורה: (1) כיצד אוכל במשך המסע שימשך לדעתי כחודש. (2) כתובת המגורים שלכם ולא "דואר ממתין". אני מחכה לתשובה על מנת להשלים את הסידורים. אני רוצה לנסוע מהר ככל האפשר. כתוב לי גם כיצד אתה ונורה מרגישים? מה המצב עם הנסיעה שלך. ענה מהר. נשיקות. אמא. כתוב את הכתובת המדויקת.

Frenkel c/o Rosenthal, 32 rue Mederic, Paris 17e, France.

Mon fils cheri! J'espere que tu vas recevoir cette letter. Dans mon Coeur dechire il n'y a que desespoir. Je croyais que tu vas m'aider, mais tu ne seras pas a Paris quand je viendrai. Quoi faire? Je ne sais pas. Papa m'a ecrit une lettre apres trois semaines de silence. Il m'envoie finalement le billet de voyage. Maintenant je dois faire toute sorte de demarche. Je suis toute seule dans ce monde et tu ne peux pas m'aider. Reflexis! Peut-etre tu peux faire quelque chose. Je viendrai a Paris sans meme connaitre quelqu'un. Pourtant il faut partir. Ecris-moi une lettre. J'ai besoin de bonnes paroles. Je pense de vendre le plus possible des affaires, pour ne pas avoir des soucis apres. Tu pourrais peut-etre rester a Paris a mon arrivee. Je t'embrasse et je pleure. Ta Maman.

Chere Nora! Je ne peux pas venir a temps a Paris. Je ne vous verrai pas, maintenant. Dommage! Je vous embrasse. Miriam.

תל-אביב 10.4.54

בני היקר

אני מקווה שתקבל מכתב זה. בלבי הקרוע אין אלא ייאוש. חשבת שתעזור לי, אבל לא תהיה בפאריז כאשר אגיע. מה לעשות? איני יודעת. אבא כתב לי מכתב לאחר שלושה שבועות של שתיקה. הוא שלח לי סוף, סוף כרטיס נסיעה. עכשיו עלי לעשות כל מיני סידורים. אני לבד בעולם זה ואתה אינך יכול לעזור. תחשוב! אולי תוכל לעשות דבר מה. אני מגיעה לפאריז מבלי אפילו להכיר מישהו. עם זאת צריך לנסוע. כתוב לי מכתב. אני זקוקה למילה טובה. אני מתכוונת למכור ככל האפשר יותר חפצים על מנת שלא תהיינה לי בעיות מאוחר יותר. אולי תוכל להיות בפאריז כאשר אבוא לשם. אני מנשקת אותך ובוכה. אמא. נורה היקרה. איני יכולה להגיע לפאריז בזמן ולא אראה אותך הפעם. חבל. נשיקות מרים.

Frenkel c/o Rosenthal, 32 rue Mederic, Paris 17e, France. Postmark: T-A, 13.4.54

Mon fils cheri!

Tel-Aviv, 12.4.1954

Je tremble de joie. On se verra peut etre tres bientot. C'est la deuxieme lettre que je t'ecris en France. Je dois maintenant savoir exactement ton adresse. J'aurai peut etre la possibilite de partir directement en Angleterre. Arrive en Angleterre ecris de suite en cas ou je dois l'envoyer un cable. Papa il me semble s'est habitue a l'Afrique. D'apres son compte il sera en Angleterre fin de mai ou peut etre meme en juin. Tu dois lui ecrire de suite, qu'il perd la saison en Angleterre et aussi en France. Evidemment il n'est pas presse. Il ne sait pas penser loin. Dommage pour lui et pour moi. On en parlera longuement quand on sera ensemble. Es-tu content? Ecris moi souvent pour que je puisse etre au courant de ton sejour.

Chere Nora! Veillez que je sois au courant de votre sejour. A bientot. Maman.

תל-אביב, 12.4.54

בני היקר.

אני רועדת מאושר. הפגישה שלנו כנראה קרובה מאוד. זה המכתב השני שאני כותבת לך לצרפת. עכשיו אני צריכה לדעת בדיוק את כתובתך. אפשר שאוכל לנסוע ישירות לאנגליה. אם אגיע לאנגליה כתוב לי מיד על מנת שאשלח לך מברק. אבא דומני מתרגל לאפריקה. לפי חשבוננו הוא יגיע לאנגליה בסוף חודש מאי ואולי רק ביוני. עליך לכתוב לו מיד כי הוא מאבד את העונה באנגליה וגם בצרפת. אין ספק שהוא אינו ממהר. הוא אינו יודע לחשוב רחוק. חבל גם בשבילי גם בשבילי. נדבר ארוכות כאשר נהיה ביחד. האם אתה מרוצה? כתוב לי לעתים קרובות על מנת שאהיה מעודכנת ביחס לנסיעתך.

נורה יקרה אנה עדכני אותי לגבי נסיעתם. להתראות בקרוב. אמא.

Frenkel c/o Rosenthal, 32 rue Mederic, Paris 17e, France. Postmark T-A, 15.4.54.

Jeanot cheri!

Tel-Aviv, 15.4.1954

J'ai recu ta letter de Madrid. J'espere que tu m'as ecrit aussi de Paris. Je ne crois pas qu'il me sera possible de partir avant le 7 mai. Ne pars pas avant que je viendrais a Londres. J'attends maintenant la lettre chaque jour pour savoir ton adresse. Ne pas te voir, serait pour moi un coup dur a supporter. Je reuve de te voir. Ecris moi immediatement. Je n'ai pas des nouvelles de papa. Il n'ecrit presque pas. C'est tres triste. S'itait venu a Londres ecris moi. J'espere jusque la avoir les deux visas. Je suis inquiete. Pourquoi es-tu si nerveux? La vie est devant toi. N'oublies pas aussi que tu as des parents et aussi une maman qui ne t'oublie pas. Toi et Nora j'embrasse. Maman.

ת"א, 15.4.54

ז'אנו היקר.

קבלתי את מכתבך ממדריד. אני מקווה שכתבת לי גם מפאריז. איני חושבת שאוכל לנסוע לפני ה-7 למאי. אל תיסע לפני שאגיע ללונדון. אני מצפה עכשיו למכתבך כל יום, על מנת לדעת את כתובתך. לא לראותך יהיה עבורי מכה קשה בלתי נסבלת. אני חולמת לראותך. כתוב לי מיד – אין לי חדשות מאבא. הוא כמעט שאינו כותב. זה עצוב מאוד. כתוב לי ברגע שתגיע ללונדון. אני מקווה שעד אז אקבל את שתי הויזות. אני מודאגת. מדוע אתה כה עצבני? החיים לפניך, ואל תשכח שיש לך הורים ואמא שאינה שוכחת אותך. נשיקות לך ולנורה. אמא.

J.L. Frenkel c/o H. Pinsker, 8 Lancaster Grove, London N.W.3, England. Postmark:

♦T-A, 25.4.54

Mon fils cheri.

Tel-Aviv, 25.4.1954

Pour obtenir un visa anglais j'ai besoin d'une invitation. Il ne faut pas de la signature de police. J'etais deja au consulat anglais. Je te donne une adresse d'une cousine. Il faut que tu t'adresses a eux dans le nom de Henia Schwarz ma soeur. Ils sont riches mais elle est avare. Racontes que papa a gagne beaucoup que tu pars pur etudier et que tes parents payent tes etudes. Si tu pourrais leur montrer que tu as de l'argent tant mieux. Je suis tres enervee. J'attends une lettre de toi. Si tu envoies de suite je peux prendre l'avion le 7 mai. Je voudrais l'invitation pour trois mois. Je regrette enormement de ne pas voir Nora. Depeche toi. Maman.

Petite Nora! On se verra quand meme.

25.4.1954

בני היקר

על מנת לקבל ויזה לאנגליה אני צריכה הזמנה. אין צורך בחתימה של המשטרה. כבר הייתי בקונסוליה האנגלית. אני נותנת לך כתובת של בת דודה. אתה צריך לפנות אליהם בשם אחותי הניה שורץ. אני עצבנית מאוד. אני מחכה למכתב ממך. אם תכתוב מיד אני יכולה לטוס ב-7 למאי. אני רוצה את ההזמנה לשלושה חודשים. אני משערת שלא אפגוש את נורה. אנא תמהר. איחולים לנורה. אני מקווה כי בכל זאת נפגש.

***

Frenkels, 66 West 88 Street, New York 24, N.Y., U.S.A. (Postmark T-A 11.7.58)

Ma tres chere Nora!

T-A, 10.7.58

Avec inquietude j'attendais le cable. Le voila arrive. Figures-toi comme j'etais fiere. A tout le monde j'ai raconte que me voila grande mere. Et maintenant j'attends une lettre avec impatience. Comment vas-tu et le bebe? Comment est-elle? Je t'ai envoye un peu de fleurs et elles

viendront certainement pour ton anniversaire et alors tout sera ensemble fete. Mes meilleurs voeux pour ton anniversaire et beaucoup de chance. Pour le bebe, je lui envoie de bon sourire et suis tres fiere. Comment est Jeanot en papa? Je voudrais tellement etre avec vous! Je suis fiere aussi d'avoir un fils doue et meme si ce n'est pas son tour je l'embrasse et vous embrasse tous. J'envie vraiment ta maman. J'espere que tu ne sentiras pas du tout l'absence de Jeanot. L'enfant va te preoccupe tout a fait. Ecris moi de suite ma cheries et embrasse le bebe pour moi, comme cela tendrement sur la main ou la tete. Bonjour a ta maman. A j'ecrirai bientot, je suis tres fiere de lui. Je voudrai savoir si vous viendrez vraiment en Israel. Je n'ai pas encore telephone a ta grande mere. Il fait tres chaud ici et je suis tres fatiguee. J'ai beaucoup d'embetement, mais quand j'ecris cette lettre et je pense a vous je suis plus gaie. Les gens sont tres durs ici parce que leur vie est dure. Je commence maintenant a prendre le bain de mer. C'est une consolation bien agreable. Ecri moi ma cherie si vite possible. Je t'embrasse tendrement. Maman.

Jeudi a Paris.

נורה יקרה מאוד. ת"א, 10.7.58

בדאגה חיכיתי למברק והנה הוא הגיע. תארי לעצמך כמה הייתי גאה. לכולם סיפרתי כי הנה אני סבתא, ועכשיו אני מחכה כבר למכתב. מה שלומך והתינוקת? איך היא? שלחתי לך כמה פרחים. הם יגיעו בודאי עד ליום הולדתך ואז החג יהיה משותף. ברכות ליום הולדתך. הרבה מזל. לתינוקת אני שולחת חיוך וגאה מאוד. מה שלום זיאנו בתור אבא. כל כך הייתי רוצה להיות איתכם! אני גאה גם בבני המוכשר על אף שאין זה האירוע שלו אני מנשקת אותו ואת כולכם. אני באמת מקנאה באמא שלך. אני מקווה שלא תרגישי בהעדר של זיאנו. התינוקת תעסיק אותך לגמרי. כתבי לי מיד יקירתי ונשקי את התינוקת בשבילי, ככה בעדינות על היד או הראש. דרישת שלום לאמא שלך, לזיאנו אכתוב בקרוב. אני גאה בו מאוד. אני רצה לדעת האם באמת תבואו לישראל. עוד לא טלפנתי לסבתא שלך. כאן חם מאוד ואני עייפה מאוד. יש לי הרבה בעיות אבל כאשר אני כותבת מכתב זה וחושבת עליכם אני שמחה יותר. אנשים כאן קשים מאוד כי החיים כאן קשים. אני הולכת להתרחץ בים. זה מרגיע מאוד. כתבי לי יקירתי מהר ככל האפשר. נשיקות. מרים.

יום חמישי פאריז. (צ"ל 10.7.58 ת"א)

. Frenkel J., 66 West 88 Street, New York 24, N.Y, U.S.A. (Postmark 13.7.58 T-A)

Mon fils cheri! Tel-Aviv, vendredi (11.7.58)

Il y a 4 annees que je t'ai vu a Londres. Tu te rappelles?! Tous les deux nous n'avions pas de l'argent et nous sommes partis pour une nouvelle vie. Je suis fiere de toi. Je te disais souvent que le jour ou je dirai, c'est mon fils qui a fait cela, sera pour moi une grande journee. Et te voila aussi un papa heureux. Je me rejouis de ta joie, j'en suis heureuse. Je voudrais voir le bebe et le toucher un peu pour avoir bien la conscience de la realite. Nora m'ecrit que tu es parti visiter l'Amerique. C'est tres bien, voir tous ces beaux pays. Il y a tant de belles chose dans le mond, qu'il est bien a voir. Je voudrais savoir si tu viens vraiment et quand? Tu as peut-etre decide de faire avant un stage la-bas? C'est a cause des affaires que je dois laisser. Chez moi rien de nouveau. Je ne sais pas encore comment fa finir l'histoire a Safed. Je me suis resignee quand j'ai vu la maison qu'ils ont changee et mise dans un etat d'une ecurie. Je veux tacher d'aller au bord de la mer. C'est tout ce qu'il y a de bon. Ecris mon Jeanot! Tu vois que la vie, maman, quand meme vaut cela. J'espere pouvoir aller cette annee en Amerique. C'est encore trop d'en penser. Jeanot mon fils cheri comme je voudrais te voir! Dans quelques annees, tu vas comprendre cela beaucoup mieux. Je sais que je suis pas la seule qui passe pas mais, ce n'est pas une consolation. Je te prends dans

mes bras mon fils cheri et je t'embrasse. Je sens ta presence. Est-ce trop de pretensions?! Avec tout mon amour. Maman

בני היקר. ת"א, יום ששי, 11.7.58
עברו 4 שנים מאז ראיתי אותך בלונדון. האם אתה עוד זוכר?!
לשנינו לא היה כסף ויצאנו לדרך חיים חדשה אני גאה בך. אמרתי
לעתים קרובות שיהיה זה יום גדול כאשר אוכל לומר שבני עשה זאת.
והנה גם אבא מאושר. ואני נהנית כפליים ומאושרת. הייתי רוצה
לראות את התינוקות ולגעת בה על מנת לחוש את המציאות. נורה
כותבת לי שנסעת לטייל באמריקה. זה טוב לראות ארץ יפה זו. יש
כל כך הרבה דברים יפים בעולם שכדאי לראותם. אני רוצה לדעת
אם אתה באמת מגיע ומתי? אולי החלטת לעשות את ההתמחות שם?
אצלי אין כל חדש. עדיין איני יודעת כיצד תיגמר הפרשה (עם הבית)
בצפת. כאשר ראיתי את הבית נוכחתי ששינוי שם והוא נראה
כאורווה. אשתדל ללכת לשפת הים. זה הדבר הטוב היחיד. כתוב לי
ז'אנו. אתה רואה שהחיים בכל זאת שווים את זאת. אני מקווה
שהשנה אוכל לנסוע לאמריקה. אבל עוד מוקדם לחשוב על כך. ז'אנו
בני היקר אני כה רוצה לראותך. בעוד מספר שנים תבין זאת יותר
טוב. אני יודעת שאיני היחידה שעוברת את זה אבל אין זו נחמה. אני
מחבקת אותך בני היקר ומנשקת אותך. אני מרגישה את נוכחותך.
האם אני דורשת יותר מדי? עם כל אהבתי, אמא.

Mrs. Nora Frenkel, (66 West 88 Str) 220 W 93, 15C, NYC, N.Y, U.S.A. (26.8.58)
Nora cherie! T-A, mardi aout 58.

Il y a tres longtemps que j'ai ecrit la derniere letter. Cela ne veut pas dire que je ne prends pas part a votre vie Tamar incluse. Son sourire deja m'aura donne une consolation. La vie est dure, la vie est triste. Heureusement tout s'arrange a la longue d'une maniere quelconque. J'espere que tu vas continuer a m'ecrire, meme si je ne reponds pas de suite. J'attends toujours des lettres, mais mon etat moral est tel que je ne peux ecire. Je suis etonne que Jeanot n'avait meme pas trouve necessaire d'envoyer une carte postale a sa mere. Tant pis, mais dans ce cas, ce n'est pas un encouragement pour venir en Amerique. Je trouve que Jeanot ne doit pas faire une these sur Israel. Les gens s'en interessent tres peu et pourquoi? Est-ce pour ne pas reussir? Naturellement qu'il faut venir en Israel en visite, la vie etant changee ici beaucoup. En tout cas il me faut savoir si je dois laisser des affaires pour vous. Papier, toiles, chassis, chevalier, livres et des objets en metal. J'ai aussi des tableaux que je ne pourrais peut etre prendre avec moi. Question de Safed je n'ai encore rien fait. Je pars cette semaine a Jerusalem et alors je saurai plus. Je me rejouis de tout ce que tu ecris sur Tamar et je ne peux pas la voir la petite mignonne. Quel dommage! Papa m'a envoye sa photo, mais puisqu'elle a change je ne la connais pas. Je la prends dans les bras et l'embrasse tout doucement. Reponds moi si vite possible pour les affaires a laisser. Je vous embrasse tous bien tendrement. Maman.

נורה יקירתי, ת"א יום שלישי (22) אוגוסט 1958
עבר זמן רב מאז ששלחתי את המכתב באחרון. אין להבין מכך
שאיני חושבת עליכם כולל תמר. רק החיוך שלה היה מנחם אותי.
החיים קשים החיים עצובים. למרבה המזל הכול מסתדר איכשהו
עם הזמן. אני מקווה שתמשיכי לכתוב לי גם אם איני עונה מיד. אני
תמיד מחכה למכתבים, אבל מצבי הנפשי אינו מאפשר לי לכתוב. אני
מופתעת שז'אנו לא מצא לנכון לשלוח אפילו גלוית דואר לאמא שלו.
מילא. אבל הדבר אינו מעודד אותי לבוא לאמריקה. אני חושבת
שז'אנו אינו צריך לעשות עבודת גמר על ישראל. אנשים מתעניינים
מעט מאוד [בנושא] אז למה? האם זה על מנת שלא להצליח? כמובן
שצריך לבוא לישראל לביקור. החיים כאן השתנו מאוד. מכל מקום
אני רוצה לדעת אם להשאיר חפצים עבורכם: ניירות, בדים, מסגרות,

חצובות, ספרים וחפצים ממתכת. יש גם תמונות שאולי לא אוכל לקחת אתי. באשר לצפת עוד טרם עשיתי דבר. השבוע אסע לירושלים ואולי אדע יותר. אני נהנית מכל אשר את כותבת אודות תמר גם אם איני יכולה לראות אותה, את הקטנה החמודה. אבא שלח לי צילום שלה אבל מכיוון שהשתנתה איני מצליחה לזהות אותה. אני לוקחת אותה בזרועותיי ומנשקת אותה בעדינות. כתבי לי מיד אלו חפצים להשאיר לכם. אני מנשקת אתכם. מרים.

Nora Frenkel, 220 West 93 Street, New York City, N.Y. (Apt. 15C), U.S.A. (Postmark 9.9.58)

Nora Cherie!

Lundi, aout 1958

Je ne sais pas quoi penser. Il y a deux ou 3 semaines j'ai écrit une lettre en demandant sur les affaires que je dois laisser ou ne pas laisser chez grande-mère. Puisque vous venez dans une année je ne sais pas quoi faire. Il y a une caisse militaire à Jeanot, avec les chaussures, overall et d'autres choses aussi, un des papiers là dedans. J'ai beaucoup des cuivres, papier, toiles, chevalier, livres. Il me faut la réponse de suite. J'ai trop des choses à arranger et je veux déjà partir. Je suis très énervée et inquiète. Je suis seule à décider et arranger. J'espère que tout va bien et vous vous fichez un peu de moi. Déjà commence l'automne et bientôt viendront les pluies. Comment vas-tu et Tamar. J'espère cette année vous voir en Amérique. Je serai très heureuse de recevoir une lettre de vous. Comment va Jeanot? J'ai reçu une de Jeanot que papa m'a transmise. J'étais très heureuse. Des baisers à toute la famille. Comment le nouvel appartement? Des bonnes fêtes de Miriam.

נורה יקירתי. ת"א יום שני, אוגוסט 1958
איני יודעת מה לחשוב. במכתב מלפני שבועיים שלושה שאלתי אלו חפצים להשאיר או לא להשאיר לכם, אצל הסבתא היות ואתם מתכוונים לבוא לכאן בעוד שנה. איני יודעת מה לעשות. יש ארגז צבאי של ז'אנו עם נעליים, סרבל ודברים אחרים ביניהם גם ניירות, יש לי הרבה כלי נחושת, ניירות, בדים, מסגרות וספרים. אני צריכה תשובה מיידית. יש לי יותר מדי סידורים ואני רוצה כבר לנסוע. אני צריכה לסדר ולהחליט הכול לבד. אני מקווה שהכול בסדר ואינכם שוכחים אותי. בקרוב יבוא הסתיו והגשמים. מה שלומך ומה שלום תמר. אני מקווה לראותכם עוד השנה באמריקה. אשמח מאוד לקבל מכם מכתב. מה שלום ז'אנו? קיבלתי מכתב אחד מאבא שז'אנו שלח לו ושמתתי מאוד. נשיקות לכל המשפחה. איך הדירה החדשה? חג שמח [רה"ש]. מרים.

Eliezer Frenkel, 220 West 93 Street, NYC, 25 N.Y, USA (Postmark 18.10.58)

Tel-Aviv, mercrediOct/1958

Mes enfants chers Nora Jeanot!

J'ai envoyé hier encore un paquet avec une carte et des photos. Jancu t'a écrit tout ce qu'il faut là dedans. Notamment il a écrit que dans le consulat israélien à New York il y a beaucoup de photos et on pourrait les prêter. Je veux encore essayer de recevoir des photos chez un autre photographe et te le envoyer si tot reçues. Ecris moi tu as reçu les cartes. Pourquoi Nora n'écrit pas. Comment allez vous? Tamar est-ce qu'elle pousse bien? A tous des baisers. Je suis extrêmement fatiguée, parce que je dors très mal. Je n'ai pas reçu l'invitation pour l'exposition à papa. Je suis très inquiète. Je vous embrasse tous et réclame des lettres. Miriam. Je n'ai pas reçu de réponse sur les questions que j'ai posé dans la lettre précédente.

ילדי היקרים נורה ז'אנו ת"א יום רביעי (14) אוקטובר 1958
אתמול שלחתי חבילה עם מפה וצילומים. ינקו כתב בפנים כל מה שצריך. כמובן שהוא ציין שבשגרירות הישראלית בניו יורק יש הרבה צילומים שתוכל ללוות אותם. אני אנסה להשיג עוד תמונות אצל

צלם אחר ואשלח אותם מיד כאשר יהיו אצלי. תכתוב אם קיבלת את המפות. מדוע נורה אינה כותבת? מה שלומכם? תמר גדלה יפה? נשיקות לכולם. אני עייפה מאוד מפני שאיני ישנה. לא קיבלתי את ההזמנה לתערוכה עבור אבא. אני מודאגת מאוד. עדיין לא עניתם לשאלות שלי מהמכתב הקודם. נשיקות לכולם ומבקשת שתכתבו מרים.

Mr. Eliezer Frenkel, 220 West 93 Street, NYC 25, N.Y., USA. (Postmark 19.10.58)

Mes chers enfants, Tamar, Nora, Jeanot!

J'ai écrit deux lettres, sans avoir reçu des réponses. J'ai envoyé deux fois des documents, cartes et photos. Aujourd'hui j'étais chez Alexandre un photographe qui doit faire la semaine prochaine des photos qui seront bien pour toi, mon fils. Je reste encore un mois pour arranger à peu près les affaires. Les affaires pour toi je laisserai chez Hella. Les bons livres je prendrai avec moi (je pars par bateau). Les tapis sont bien abîmés et d'ailleurs (on a vendu il y a longtemps les bons). On ne peut pas laisser cela pendant deux années. Les chevalets je laisserai chez la grande mère. Il y a aussi un peu de châssis parce que d'autres choses on peut acheter en passant la France. Deux années c'est beaucoup. On ne peut pas savoir ce qu'il va passer. Est-ce vraiment si difficile d'écrire une lettre? Je demande évidemment trop. Vous m'avez promis d'écrire souvent. J'ai passé un temps très dur. Maintenant je suis plutôt insensible à ces choses là. J'avais une dépression bien dure. Ça va mieux. Tout s'arrange à la longue. Peut-être on se verra cet hiver? Nous avons des difficultés avec l'atelier et l'habitation. Je suis toute attente pour l'exposition à papa. Plus tard je vous écrirais sur un tas de choses. Quand je serais plus équilibrée. Je vous embrasse tous tendrement. Miriam.

ילדי היקרים, תמר, נורה, ז'אנו יום רביעי (14) אוקטובר 1958
כתבתי שני מכתבים מבלי שקבלתי תשובה. שלחתי פעמיים מסמכים, מפות וצילומים. אתמול הייתי אצל אלכסנדר צלם האמור להכין בשבוע הבא צילומים שיתאימו לך בני. אני נשארת עוד חודש על מנת לסדר, פחות או יותר, את העניינים. את החפצים עבורכם השארתי אצל הלה. את הספרים הטובים אקח איתי (אני מפליגה באוניה). השטיחים מקולקלים מאוד (את הטובים מכרנו מזמן). אגב גם אי אפשר לאחסן אותם לשנתיים. את כני הציור השארתי אצל הסבתא. יש גם כמה מסגרות למתיחת בדים. את הדברים האחרים ניתן לקנות בעת המעבר בצרפת. שנתיים הן זמן ארוך, לא יודעים מה עשוי לקרות. האם באמת כה קשה לכתוב מכתב? כנראה שאני מבקשת יותר מדי. הבטחתם לכתוב לי לעתים קרובות. עברתי תקופה קשה מאוד. עכשיו אני פחות רגישה לדברים אלה. הייתה לי דפרסיה קשה למדי. עכשיו יותר טוב. בסוף הכול מסתדר. אולי נראה החורף הזה? יש לנו קשיים עם הסדנה והמגורים [בפריז]. אני מצפה בדריכות לתערוכה של אבא. בפעם הבאה אכתוב לכם על כל מיני דברים, כאשר אהיה יותר מאוזנת. אני [מנשקת] את כולם. מרים.

Mr. Eliezer Frenkel, 220 West 93 Street, NYC 25, N.Y., USA. (Postmark 22.10.58)

Nora chérie!

Mercredi, 21 octobre 1958

Je suis étonnée. J'ai écrit plusieurs lettres et envoyé deux cartes géographiques et des photos d'Ein-hod, avec une lettre de Jancu. C'est par deux fois et recommande. Dans quelques jours j'enverrai encore des photos qui ont été exécutées par Alexander, un photographe que Jeanot connaît certainement. Je crois que cela sera tout et je n'aurai pas d'autres documentations. Pourvu que tout cela arrive à temps. Je ne reste plus longtemps et je vous demande de répondre immédiatement. Les tapis sont très usés. Je peux laisser les papiers et les habits militaires chez Hela. Les céramiques sont dans un très mauvais état. Il y a beaucoup de livres hébreux. Puisque vous viendrez dans deux années il faut limiter les

affaires que je dois laisser. Ce sont les objets de metal qui sont les plus facile a garder. J'ai aussi un peu de papier, chassis et deux chevalets. Les chevalets je peux laisser chez grande-mere' parce que Hela n'a pas de place. Si papa ou maman viendront ici il peuvent prendre tous chez Hela. Elle habite le meme logement. Elle a recu encore une troisieme chambre. J'attends la reponse. Le temps presse. Je vous embrasse tous. Miriam.

נורה יקירתי!
ת"א, יום שלישי 21 אוקטובר 1958
אני מופתעת. כתבתי מספר מכתבים ושלחתי שתי מעטפות עם מפות וצילומים של עין-הוד ביחד עם מכתב של ינקו – הכול בדואר רשום. בעוד כמה ימים אשלח עוד צילומים שנעשו על ידי אלכסנדר צלם שז'אנו בודאי מכיר אותו. אני חושבת שזה הכול ולא יהיו לי עוד. בתקווה שהכול יגיע בזמן. איני נשארת עוד זמן רב ואני מבקשת תענו לי מיד. השטיחים מקולקלים מאוד. אני יכולה להשאיר את הניירות ובגדי הצבא אצל הלה. החרסינה במצב גרוע מאוד. יש הרבה ספרים בעברית. היות ותבואו בעוד שנתיים צריך לצמצם את החפצים שאני משאירה לכם. הכי קל לשמר את כלי המתכת. יש גם שני כני ציור ומסגרות למתיחת בדים, שאני יכולה להשאיר אצל הסבתא מפני שאצל הלה אין מקום. אם אמא או אבא [של נורה] יבואו לכאן הם יכולים לקחת הכול מאצל הלה. היא גרה באותה דירה. יש לה עוד חדר. אני מחכה לתשובה. הזמן עובר. אני מנשקת את כולכם. מרים.

Mr. Eliezer Frenkel, 220 West 93 Street, NYC 25, N.Y., USA. (Postmark T-A 27.10.58, N.Y 29.10.58, Registered, Express)

Chers enfants!
25.10.58
J'ai recu la letter avec les photos. Tamar a l'air tres intelligente et mignonne. Depuis pas un mot. Je veux savoir si Jeanot a recu mes envois: (1) Une carte anglaise avec Ein Hod. (2) Une carte de Ein Hod avec l'endroit et avec des photos de l'endroit et une lettre de Janco. (3) Des photos de Ein Hod. Tout cela j'ai envoye recommande et je vous prie de me repondre de suite si vous les avez recus. Si non je peux reclamer. J'ai envoye plusieurs lettres, qui sont restees sans reponse. Je ne reste plus longemps et il faut que vous me repondez de suite. Je suis tres inquiete. Comment marche ton travail Jeanot? Je suis desolee de ne pas recevoir des lettres. L'etat de ma sante est meilleure. Je me suis un peu calmee. Je pense que je serai cet hiver en Amerique. Je serai tres heureuse de rester avec vous quelques semaines. Quand je viendrai Tamar va peut-etre deja parler, mais je ne connais pas l'anglais. Pourvu que je sois deja la. Je vous embrasse tous. Miriam.

Mon fils cheri Jeanot! Il y a si longtems que je ne t'ai pas vu. Nous avons change tous les deux. Moi je t'aime comme avant, avec douleurs, nostalie. Je suis fiere de toi et pour ton anniversaire beaucoup de chance. Je t'embrasse toute la tendresse. Maman.

ילדים יקרים.
ת"א, 25.10.58
קבלתי את המכתב עם הצילומים. תמר נראית מאוד נבונה ונחמדה. אבל מאז אף מילה מכם. אני רוצה לדעת אם ז'אנו קיבל את המשלוחים שלי: (1) מפה באנגלית עם עין-הוד. (2) מפה של עין-הוד והסביבה הקרובה וצילומים של האזור. (3) צילומים של האזור. את כל אלה שלחתי בדואר רשום ואני מבקשת שתענו לי מיד, אם קיבלתם. ולא אני יכולה לדרוש החזר. שלחתי עוד כמה מכתבים שלא קיבלתי עליהם תשובה. אני מודאגת, ז'אנו כיצד מתקדמת העבודה? אני מצטערת שלא קיבלתי מכתבים. מצב בריאותי טוב יותר. הצלחתי להירגע מעט. אני חושבת שהחורף, אסע לאמריקה. אהיה מאושרת להישאר אתכם כמה שבועות. ז'אנו יקירי, זה זמן רב

שלא נפגשנו. שנינו השתנינו. אני אוהבת אותך כמו קודם: בכאב
וגעגועים. אני גאה בך וליום הולדתך מאחלת הרבה מזל. מנשקת
אותך ברוך, אמא. נורה. כאשר אגיע תמר אולי תדבר כבר אבל אני
איני יודעת אנגלית ובלבד שכבר אהיה שם. אני מנשקת אתכם.
מרים.